

**TANZİMAT DÖNEMİNDE DEVLETİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI
ÇALIŞMALARINDA DEVLET ADAMLARI VE AYDINLARIN YENİLEŞME
KARAKTERİ**

Kemalettin Koç*

Özet

Osmanlı Devleti'nin yenileşme çalışmaları bir süredir devam etmekteydi. XIX. yüzyıla girildiğinde, III. Selim'in başlattığı Nizamı Cedit yenilikleri devam ediyordu. Fakat bu gelişmeler, çıkarları zedelenenler ve yenilikleri anlayamayanlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Nihayet 1807'de Kabakçı Mustafa isyanı patlak vermiştir. İsyân neticesinde III. Selim öldürüldü ve yerine daha sonra II. Mahmut Padişah yapılmıştır (1808-1839).

1808'de, Senedi İttifak imzalanarak basit bir anayasa projesi hazırlanmıştır. Bu dönemde Alemdar Mustafa Paşa sadrazam yapılmış ve onun sadrazamlığı zamanında Nizamı Cedit'in yerine Sekban-ı Cedit ordusu kurulmuştur. Bu dönemde sosyal, siyasal, eğitim, sağlık ve ordu alanlarında geniş çaplı yenilikler yapılarak çağdaşlaşma yolunda önemli adımlar atılmıştır. II. Mahmut'un vefatından sonra padişah olan Abdülmecit zamanında, 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Ferman, Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanmıştır. Bu reform programı ile padişahın iradesi sınırlanmış ve hükümet yönetiminin kanunlara göre yapılması kararlaştırılmıştır.

Daha sonra 1856'da Ali ve Fuad paşalar, ülkede yaşayan azınlıklara daha fazla ayrıcalık vererek, batılı devletlerin Osmanlı devletine olan olumsuz bakışını düzeltmek istemişlerdir. Bu amaçla hazırlanan ve Islahat Fermanı olarak adlandırılan bu program, içeride yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Islahat fermanı devletin içinde yaşayan azınlıklara geniş haklar vermesine rağmen onların devlet aleyhine tutumlarını pek değiştirmemiştir. Azınlıklar bu fermana rağmen bağımsızlık sevdasından vazgeçmemiş ve devlete isyana devam etmişlerdir.

Abdülmecit'ten sonra 1861'de Abdülaziz Osmanlı tahtına oturmuştur. Abdülaziz Haziran 1867'de Avrupa seyahatine çıkmıştır. Yeni padişah, bu seyahatte Avrupa'yı yakından görme imkânı bulmuştur. Osmanlı devletinde kimi çevreler, 1860'lardan sonra batılılığı, bir felsefe ve iktisat sistemi olarak görememiştir. Bu çevreler daha çok Avrupa'nın daha çok adabı muaşeret ve modaları ile ilgilenmişlerdir.

1876'da Abdülaziz, bir devrimle tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamit Osmanlı tahtına oturmuştur. II. Abdülhamit, Batı'nın teknolojik üstünlüğünün farkında olduğundan, çağdaşlaşma yolunda önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. Yeni padişah, Osmanlı yönetim sisteminin devam etmesini istemiştir. Bunun için Avrupa'dan sadece teknoloji alınması taraftarı idi. Bunun yanında Sadrazam Mithat Paşa'nın yönlendirmesiyle ilk Osmanlı Mebusan Meclisi açılmıştır. Fakat II.

* Öğr. Gör. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. kkoc@ksu.edu.tr

Abdülhamit, Osmanlı Rus savaşını bahane ederek meclisi tatil etmiş ve böylece meclis sistemi bir süreliğine ertelenmiştir. II. Abdülhamit böylelikle idareyi tamamen eline almıştır. Çağdaşlaşma yolunda önemli mesafeler alınmasını sağlamıştır. Fakat 1876 Anayasasını geri getirmek isteyen İttihat Terakki üyeleri ve muhalif gruplarca içeriden ve dışarıdan yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.

Anahtar Kelime: Osmanlı Devleti, Yapılandırma, Yenileşme, Çağdaşlaşma.

THE REFORMATION CHARACTER OF THE STATEMEN AND THE INTELLECTUALS IN THE REORGANIZATION OF THE STATE IN THE TANZIMAT PERIOD

Abstract

Innovation works of the Ottoman Empire had been going on for a while. XIX. century, The novelties of Nizamı Cedid initiated by III. Selim continued. However, these developments were not welcomed by those whose interests were damaged and those who could not understand the innovations. Finally, in 1807, the Kabakçı Mustafa rebellion broke out. As a result of the rebellion III. Selim was killed and replaced by II. Mahmut Padişah was built (1808-1839).

In 1808, a simple constitution project was prepared by signing the Alliance. During this period, Alemdar Mustafa Pasha grand vizier was built and in the period of his grand vizier he was founded Sekban-i Cedid army instead of Nizam Cedid. In this period, significant steps were taken in the way of modernization by making wide-ranging innovations in the fields of social, political, education, health and army. After the death of II. Mahmut, he was declared a Tanzimat Edict on 3 November 1839, during the reign of Abdülmecit. Ferman was prepared by Mustafa Reşit Pasha. With this reform program, the will of the sultan was limited and it was decided that the government would be governed by the law.

Then, in 1856, Ali and Fuad pashas wanted to improve the negative view of the western states on the Ottoman state, giving more privileges to the minorities living in the country. This program, which was prepared for this purpose and named as the Reform Edict, was exposed to intense criticism inside. Although the Edict of Edict gave wide rights to the minorities living in the state, they did not change their attitudes towards the state. Despite this decree, minorities did not give up their love of independence and continued to rebel against the state.

In 1861, Abdülaziz was occupied by the Ottoman throne. Abdulaziz traveled to Europe in June 1867. The new sultan had the opportunity to see Europe on this trip. After the 1860s, some circles in the Ottoman state could not see superstitions as a system of philosophy and economics. These circles were more interested in Europe's manners and fashion.

In 1876, Abdülaziz was dethroned by a revolution and replaced by II. Abdülhamit was seated on the Ottoman throne. Since Abdülhamit II was aware of the technological superiority of the West, important steps were taken towards modernization. The new sultan wanted the Ottoman administration system to continue. For this reason, it was only favored to buy technology from Europe. Besides, the first Ottoman Parliament was opened with the guidance of Grand Vizier Mithat Pasha. But II. Abd el-Hamid, the Ottoman Russian war, by making the holiday of the council, and so that the parliamentary system has been postponed for a while. II. Abdülhamit thus took over the administration completely. It has made significant progress in the way of modernization. However, it was exposed to intense criticism both internally and externally by the members of the Committee of Union and Progress who wanted to bring back the Constitution of 1876.

Keyword: Ottoman State, Configuration, Innovation, Modernization.

GİRİŞ

Türkler, Orta Asya'daki şaman gelenekleri ve gök tanrı inancında iken, X. yüzyıldan sonra İslâm kültür ve medeniyeti içerisine girmişler, bu yeni medeniyetin önde gelen üyesi olmuşlardır. İslâm dünyasının hâkim gurubunu oluşturmuşlar, kendi gelenek, görenek ve örflerini, dil ve kültürlerini de korumasını bilmişlerdir. Son asırlarda kendini gösteren batılılaşma ve modernleşme çabaları ile de, Avrupa medeniyeti dışında kalan toplumlara örnek bir gelişme göstererek buldukları önemli topraklar üzerinde büyük bir güç haline gelmişlerdir. Türkler tarih boyunca çağı yakalamak ve içinde bulunan ortamın şartlarını en iyi şekilde kavrayabilen ve değerlendiren bir topluluktur. Avrupa da Rönesans, Reformasyon, Coğrafi keşifler, Fransız ihtilâli ve Endüstri inkılâbı gibi önemli tarihi gelişmeleri gerçekleştirip, yeni, modern ve dinamik bir medeniyet kurmuştur. Türkler bu yeni medeniyeti ve imkânlarını hemen kavrayıp, onun yükselmesini sağlayan şartlarını değerlendirip kendisi ülkesinde uygulamanın yollarını aramıştır. Özellikle siyasi, idari ve ekonomik alanlarda eksikliklerini tamamlamak için faaliyetlerde bulunmuştur. XIX. Yüzyıldan itibaren de Avrupa medeniyetini, kendi benliklerini koruyarak, almaya ve yeniden şekillenen dünyada yerlerini almak istemişlerdir. Bu sebeptendir ki, III. Selim (1789-1807) döneminde yoğun olarak başlayan batılılaşma hareketlerine büyük önem vermişler, II. Mahmut (1808-1839) ve Tanzimat devri (1839-1876) ile devam eden modern reformlar sürecini başlatmışlardır.¹

Osmanlı devleti meydana getirdiği kültür ve medeniyeti ile dünyanın gördüğü en büyük devlet sayılmaktadır. Türk-İslam kültür temelli bu büyük devleti kuran Türkler, Orta Asya'dan getirdiği Alpliğin Gaziliğe dönüşümü, teşkilatçı yapıları ve güven ve adaletleri sayesinde çevresindeki diğer milletleri ve toplulukları egemenlikleri altına alarak onları, yönetimleri altında

¹ Memet Yetişgin, "Ondokuzuncu Asırda Osmanlı Yenilikleri, Doğu Meselesi ve Avrupalının Gözüyle Türk İmajı", *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), Kahramanmaraş, 2005, s.87.

toplamayı başarmışlardır. Böylece üç kıtaya yayılarak buralarda hâkim bir konuma gelmesini bilmişlerdir.

Osmanlı devleti aydınları, devletin tarih boyunca daha ileriye gidebilmesi için nasihatname, layiha, risale, sefaretname türünden eserler hazırlayarak padişaha sunmuşlardır. Anadolu Türk birliği tamamlanmış, İstanbul fethedilmiş ve Bizans Devleti (Doğu Roma) yıkılmış, İran, Suriye ve Mısır alınmış ve İslam birliği sağlanmıştır. Ayrıca Avrupa içlerine kadar fetihler yapılmış, böylece Osmanlı Devleti bir dünya devleti haline gelmiştir.

Devletin güçlü konumu devam etmesine rağmen, XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ufak çapta meseleler görülmeye başlamıştır. Devletin temel yapısına pek büyük çapta etkisi olmayan bu meseleler, zaman içerisinde çözüme kavuşturulamadığı için, ileride devletin başına büyük gaileler açacaktır. Fakat devletin yapısı sarsılmaya başlayınca, yenilikler yapmak kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu noktada devletin sorunlarına güncel çözümler bulma süreci başlamıştır. Bu süreç başladığında gerilemenin niteliği konusunda ihtilaflar çıkmıştır. İlk dönemde genellikle askerlik konusunda iyileşme yapılması ön plana çıkmış, daha sonra bu alan genişleyerek birçok alanda kendini göstermiştir.

1. Çağdaşlaşma

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde çağdaş kelimesi “bulunulan çağın anlayışına, şartlarına uygun olan, çağcıl, uygarca, asri, modern” olarak geçmektedir. Çağdaşlaşma ise “Çağdaşlaşmak işi, çağcılılaşma, modernleşme, asrileşme, muasırlaşma, modernizasyon” olarak tanımlanmıştır.²

Bu tanımlamalardan anlaşıldığı kadarıyla, çağdaşlaşmanın birçok benzer anlamı olduğu görülmektedir. Buna göre kişilerin, toplumların veya kurumların bulunduğu ve içinde yaşadığı çağın imkân ve şartlarını en iyi şekilde kullanarak yapabildiğinin, olabildiğinin ve bulabildiğinin en iyisini oluşturmak demektir. İçinde bulunulan zamanı, şartları ve imkânları en iyi şekilde kullanarak, her bakımdan daha iyiyi bulma ve daha mükemmele ulaşmaktır. Böylece, çağın anlayış ve şartlarına göre örgütlenmek, yenilikler, değişiklikler, eklemeler yapmak ve ona göre davranmak şarttır.

Çağdaşlaşma bir sonuç değil bir süreçtir. Bu yüzden süreklilik arz etmek zorundadır. Sürekli bir yenileşme olmalıdır. Durağanlık çağdaşlaşmanın mantığında yoktur. Çağdaşlaşmanın mantığında daha iyiyi ve daha mükemmeli oluşturma çabası bulunmamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde iki asırdan fazla süren bir zamandan beri “Batılılaşmak,” “modernleşmek,” “Avrupalılaşmak,” “yenilikler yapmak,” “ilerlemek,” ve “reformlar yapmak” gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılan bir süreç yaşanmıştır.³

² <http://tdk.org.tr>

³ Yetişgin, “Ondokuzuncu Asırda Osmanlı Yenilikleri, s.87.

2. XIX. Yüzyıl'a Girerken

Osmanlı Padişahı III. Selim (1789-1807), yenilik taraftarı bir padişah olarak kabul edilmektedir. Kendisi döneminin güçlü devletlerinden Fransa'yı takip etmiştir. Hatta şehzadeliğinde Fransa Kralı XVI. Lui ile mektuplaştığı söylenmektedir.⁴

1789'da I. Abdülhamit vefat ettiğinden yerine geçen veliaht Sultan Selim 28 yaşında hükümdar olmuştur. III. Selim cülusundan 1,5 ay sonra da 8 Haziran 1789'da devlet işlerinde tecrübesiz Yusuf Paşa'yı sadrazamlıktan azledip Vidin seraskerliğini tayin etmiştir. Yusuf Paşa, III. Selim tarafından tekrar sadrazam yapılmış, Fakat 3 Mayıs 1792'de Perşembe günü tekrar sadrazamlıktan alınmıştır.⁵

III. Selim, padişah olduğunda devlet savaş halindeydi. Yeni padişah, devletin her kademesinde yenileşmenin gereğini görmüş ve özellikle nizamlı bir ordu kurulması konusunda yoğunlaşmıştır. Bu maksatla devlet erkânının büyüklerinin yenileşme konusunda görüşlerini almak istemiş ve onlardan bu konuda layiha hazırlamalarını emretmiştir. Bu maksatla Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa'ya Hatt-ı Hümayun göndermiştir.⁶ Bu maksatla görevlendirilen devlet adamları kendi görüşlerine göre projeler hazırlayarak padişaha sunmuştur.

Padişah, sunulan bu raporlarda önerilen yenileşme hareketlerini askerin düzeni, askerin ulufesi, topçu, humbaracı ve başka ocaklarda yapılacak yeniliklere dair konuları tespit etmiştir.⁷ Buradan konuların önce tasnif edildiği sonrada öncelik sırasına konulduğu anlaşılmaktadır. Böylece dönemin yenileşme karakteri otaya konmuştur. Görüldüğü gibi yenileşmede ilk sırayı askeri yenileşme konusu almıştır.

Ahmet Resmi'nin ilk kez ileri sürdüğü, Avrupa devletler dengesine katılma, Hıristiyan dünyasının devletleriyle yeni biçimde ilişkiler kurmak gerektiği fikrinin uygulanmasına doğru ilk adım III. Selim zamanında atılmıştır. Bunun yanında 1795'te başlıca Avrupa devletlerinin başkentlerine elçilik heyetleri gönderilmeye başlanmıştır.⁸

III. Selim'e sunulan layihalardan birisi de Sadrazam Yusuf Paşa'ya aittir. 18. yüzyılın sonlarına doğru göreve gelen Osmanlı vezirlerden Yusuf Paşa, Anadolu ve Rumeli'de yeni bir eğitimli on-oniki bin er toplayıp süresiz harp eğitimi yaptırılarak gerektiği zaman askere çağrılmak üzere elde tutulacak ve

⁴ Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.4, Sad. Dünyay Günday, tert. ve tanz. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, [ty.], s.1989

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan III. Selim ve Koca Yusuf Paşa", *Belleten*, C.XXXIX, Sayı:154, Nisan 1975, TTK, Ankara, 1975, s.236-248

⁶ Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.3, Sad. Dünyay Günday, tert. ve tanz. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, [ty.], s.1407. III. Selim'in isteğine uyarak lâyiha düzenleyen ve sunan kişiler, o devrin meşhur kimseleri olup şunlardır: Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Tatarcık Abdullah Efendi, Veli Efendizade Emin Efendi, Salihzade Efendi, Aşir Efendi, Hayrullah Efendi, Defterdar Şerif Efendi, Çavuşbaşı Raşid Efendi, Abdullah Berî Efendi, Hakkı Bey, Tersane Emni Osman Efendi, Kethüda-yı Sadr-ı Ali Çelebi Mustafa Reşid Efendi, Muhasebe-i Evvel Elhâc İbrahim Efendi, Rasih Mustafa Efendi, Müverrih Enveri Efendi, Laleli Mustafa Efendi, Ali Raik Efendi, Mâbeynci Mustafa İffet Bey, Beylikçi Sun'î Efendi ve Tezkire-i Evvel Firdevsi Efendi. Bkz.Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.3, s.1410-1411.

⁷ Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.3, s.1411.

⁸ Berkes, s.99

her türlü vergi ve tekâliften muaf tutulmasını teklif etmiştir.⁹ Koca Yusuf Paşa sonradan, ordunun ıslah ve tanzimi amacı ile Avrupa harp sanayine vakıf birkaç askeri öğretmen temin ederek İstanbul'a getirmiş ve Meşveret Meclisi'nde askeri konularda düzenlemeye karar verilmiştir. Derhal Levent Çiftliğinde bir miktar er toplanarak eğitime başlanmıştır.¹⁰

Avrupa'daki emsal gelişmeler, Herkes muvazzaf asker sınıfı yetiştirmekten başka çare olmadığını ortaya çıkarmıştır. Hattâ Koca Yusuf Paşa ikinci kez sadrazam olup da Yeniçeri Ağası ve sair ocak subaylarına sefer konusunu bildirdiğinde hepsi birden: *"Bizler bu defa 120.000'den müteceviz ocaklar askeri iken Moskof'un 8000 askeri Tuna'yı beri tarafta geçti ve üzerimize gelip cümlemizi tarumar ve ispat-ı müddeaya salâbat eyledi. Gâvurun böyle nizamlı askerine bizim nizamsız askerlerimizle mukavemete kudretimiz yok. Hemen müsâlaha edeceğiniz varsa edin. Mademki bizim askerimiz hile-i harbiyeyi cedideyi bilmeyince böyle kıyamete kadar nusrat olamaz"*¹¹ demişlerdir. Koca Yusuf Paşa'nın, Ruslarla yaptığı savaşlarda esir aldığı Rus subay ve erlerine tatbikat yaptırdığı, onların yöntemlerini öğrenmeye çalıştığı bildirilmiştir.¹² Yenileşme yanlısı Koca Yusuf Paşa'nın yabancı askerlerden bir şey öğrenmek maksatlı bu uygulaması, küçük birkaç hareket öğrenmekten öteye gitmemiştir. Çünkü daha köklü ıslahatlara ihtiyaç duyulmuştur.

Avusturya ve Rusya seferlerinde, Avrupa usulü eğitilmiş bir ordu kurulmadığı takdirde, Batı askerleri karşısında başarılı sonuçlar alınmayacağı kabul edildikten sonra, Sultan Selim Han Nizam-ı Cedid ordusunu kurmuştur. 1787 tarihli seferde Yeniçerilerin bozgunculuğu, kafasında şüphe bulunanları da yenileşme taraftarı olmaya itmiştir. Barış antlaşmasından sonra çalışmalar başlamış ve Levent Çiftliği'nde Nizam-ı Cedid askeri sınıfı kurulmuştur. Bunlara Avrupa usulü eğitim verilmeye başlanmıştır. Topçu ve Humbaracı ocakları da düzene koyulmuştur. Bu ordunun masrafları için Irad-ı Cedit hazinesi kurulmuştur.¹³

1799'da Napolyon'un Mısır'ı işgali üzerine ikinci bir alay daha kurulmuştur. III. Selim'e verilen layihalardan birinin yazarı olan Koca Yusuf Paşa'nın tavsiye ettiği gibi, bu alay Anadolu'da yerli halktan devşirilen Türk erlerinden oluşmuştur. Bunlar, valilerin nezareti altında yetiştirilirken, 1800'de Üsküdar'da merkezî bir alay kurulmasına ve Selimiye kışlasının yapımına başlanmıştır. Bu alay için Üsküdar'la Kadıköy arasında bir talimgâh, bir hastane, bir kitaplık, Üsküdar'da bir basımevi kurulmuştur.¹⁴

III Selim Avrupa'nın ilim, siyaset ve askerlik gibi çeşitli alanlarda kaydettiği gelişmeleri incelemek istemiş, bu amaçla Ratib Efendi'yi olağanüstü elçi sıfatı ile Avusturya'ya göndermeye karar vermiştir. Ratib Efendi'nin asıl ve gizli görevi Avrupa'nın medeni üstünlüğünü sebep ve

⁹ Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.3, s.1412

¹⁰ Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.3, s.1464

¹¹ Koca Sekbanbaşı, s.61

¹² Berkes, s.95

¹³ Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.4, s.2064

¹⁴ Berkes, s.98

sonuçları ile inceleyip bir raporla padişaha bildirmektir. Ratib Efendi Avusturya'da 227 gün kaldıktan sonra, gelişmeleri anlatan bir risale hazırlamış ve 1791 yılında 500 sayfalık "Nemçe Sefaretnamesi" adı ile bilinen eserini padişaha sunmuştur. Bu eserin sefaretname olmaktan çok, Osmanlı düşünce tarihinin en değerli belgelerinden biri olduğu kabul edilmiştir. 1794'te Hariciye nazırı olan Ratib Efendi, Reisül Küttaplık da yapmıştır.¹⁵

Ratib Efendi, Reisül Küttaplık yaptığı sıralarda Selameti Umumiye Komitesi'ne, Fransa tarafından gönderilen zabıt ve mühendislerden başka iş adamlarına da ihtiyacı olduğunu belirtmiş ve bu iş adamlarını şöyle sıralamıştır: Bronz top dökücüsü bir işçi, Bronz kalıbı yapan bir işçi, bu iki işçinin işinden anlayan bir usta, demir gülle dökmesini bilen bir işçi, gülle kalıbı yapan bir işçi, bu iki işçinin işinden anlayan bir usta, üç silahçı ustası, top kundağı yapmasını bilen iki işçi, iki demirci, ceman on üç kişi.¹⁶ Ratib Efendi'nin istediği elemanların askeri teknolojiyi geliştirmek ve askeri ıslahatlar için kullanılacağı aşikârdır.

Ebubekir Ratib Efendi, Avusturya devletinin en önemli yanları olan askerî ve sivil idaresi hakkında başlıca şu bilgileri vermiştir: Eğitimli ve disiplinli ordu; düzenli maliye; namuslu, dürüst, okumuş memurlar; halk arasında ekonomi, güvenlik ve refah. Ratib Efendi gerçekte, o zamanın çağdaş devletinin niteliklerini belirtmiş, Tanzimat Fermanı'ndaki fikirleri 45 yıl önce ileri sürmüştür. III. Selim, bu raporu çok beğenmiştir. Raporun içeriğinin yerli şartlara göre uygulanmasını kararlaştırmak için on genç üyeden kurulu bir komisyonun görevlendirilmesi bile düşünülmüştür.¹⁷ Ebubekir Ratib Efendi'in, Avusturya'nın askerî ve sivil idaresi hakkında verdiği bu bilgiler bu devletin en önemli vasıflarını belirtmektedir.

Avusturya'nın incelenmesi neticesinde, bu devletin bilimsel verileri kullanarak gelişmesini sağladığı anlaşılmıştır. Osmanlı idaresi bu tespitten sonra elde edilen verileri kendi ülkelerinde uygulama düşüncesine kapılmıştır. Fakat bu fikirlerin genelde askeri alandaki iyileştirme ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

III. Selim (1789-1807) devrinde Nizam-ı Cedid'in başarılarını anlatan eserden birisi, dönemin önemli devlet adamlarından olan Mahmut Raif Efendi tarafından hazırlanmıştır. Osmanlı çağdaşlaşma tarihinin önemli bir ismi kabul edilen bu şahıs, 1793'te elçilik kâtabi olarak Londra'ya gitmiş, orada Fransızca'yı çok iyi öğrenmiştir. İstanbul'a dönünce Türkiye'nin askerlik alanının gerçekleştirdiği yenilikleri Avrupalılara göstermek üzere Fransızca bir kitap yazmış ve İstanbul'da resimli olarak bastırılmıştır. Yenileşmenin bu değerli devlet adamı, Karadeniz istihkâmlarına memur

¹⁵ Güler ve Keskin, s.28

¹⁶ KARAL, Enver Ziya, "Osmanlı Tarihine Dair Vesikalar: Bonneval'in Osmanlı Bahriyesine Dair Raporu - Nizam-ı Cedid Hakkında Vesikalar - Osmanlı Devleti'nin Durumuna Dair Rapor", *Belleten*, Cilt IV, Sayı 14-15, Nisan-Temmuz 1940, TTK, Ankara, 1994, s.183

¹⁷ Berkes, s.99

olduğu sırada, boğazdaki yamaklara Nizam-ı Cedid elbisesi giydirmeye başladığı sırada asiler tarafından katledilmiştir.¹⁸

Nizam-ı Cedid başarılarını anlatan diğer eser Seyyid Mustafa Efendi tarafından hazırlanmıştır. Seyyid Mustafa, Fransa'dan getirilen mühendis Brun'un yanında yetişmiş, Fransızca'yı ana dili gibi öğrenmiştir. Gemi inşaatında zamanının en iyi mühendislerinden biri haline gelmiş, 1773 yılında açılmış olan Mühendishaneyi Bahriye Hümayun'da hocalık yapmıştır.¹⁹ Bu eser önce 1803'te Üsküdar'daki basımevinde, daha sonra 1807'de ve 1810'da olmak üzere Paris'te iki kez basılmıştır.²⁰

Öğretmenlik yaptığı okul padişahın yüksek himayesinde olmuştur. Savaş sanatında matematiğin uygulanmasının, istihkâm planlarının, topografya haritalarının yapılmasının başarılı olduğunu ileri sürmüştür. Doğu dünyası eskiden bilimlerin merkezi iken Batı dünyasındaki teknik ilerlemeler karşısında geri kalmış, Batı uluslarının kazandığı teknik üstünlük onlara askerlik üstünlüğünü de sağlamıştır. Osmanlıların eski gücü, cesaret ve kahramanlığı tarihe karışmıştır. Yenilik ve ilerlemenin baş engelinin taassup ve hurafeler olmuştur. Padişah bu noktayı anlamış, bunun sebep olduğu durgunluğu, kalıplaşmayı yenmeyi azmetmiştir. Gerekli yenilikleri uygulamada büyük engellerle karşılaşan padişah bunları yenmek için kuvvet kullanmak zorunda kalmıştır.²¹

Nizâm-ı Cedîd'i savunma amacıyla yazılan Koca Sekbanbaşı Risâlesi, III. Selim'in saltanatının son yıllarında 1806'da bitirilerek şehzadeye teslim edilmiştir. Koca Sekbanbaşı Risalesi'nde daha çok halkın Nizam-ı Cedid'e karşı gösterdiği tepki ortaya konmuş ve hem de cevaplandırılmıştır. Eserin adı, *Hulasatü'l-Kelam fi Reddi'l-avam*'dır.²²

Koca Sekbanbaşı lâyihasında, askerin tek tip kıyafette oluşunun önemi üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda askerin savaş düzenini anlatılmıştır. Bu askeri düzenin düşman casuslarından korunmak için gerekli olduğunu vurgulamıştır. Nizam-ı Cedid'ten önceki Osmanlı ordusu, kıyafet bakımından “*yek heyet üzerine değil muhtelifdir*”. Bu yüzden, savaş esnasında firar edenler tanınmazlar. Dolayısıyla Osmanlı kıyafetine giren bir casus ordunun içinde tanınmadan serbestçe dolaşabilirdi. Layihada ayrıca, askerlikte “parola”nın da önemine dikkat çekilmiştir.²³ Bu dönemde yapılan ve başarısızlıkla sonuçlanan savaşların galibi olan Avrupalı devletlerdeki askerî yenileşmelerin, Nizam-ı Cedid ıslahatı üzerinde olumlu rolü ve etkisi olduğu görülmüştür.

¹⁸ İhsan Sungu, “Yenileşme Tarihimizden önemli bir isim: Mahmut Raif Efendi ve Eserleri”, *Hayat Tarih Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 9, 1 Eylül 1979, s.6

¹⁹ Güler ve Keskin, s.28

²⁰ Berkes, s.100

²¹ Berkes, s.100-101

²² Koca Sekbanbaşı, *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, Bas. Haz. Abdullah Uçman, Tercüman, 1974, s.9. (Ali Birinci, bu risalenin müellifinin Tokatlı Mustafa Ağa olduğunu iddia etmektedir. Bk. Ali Birinci, “Koca Sekbanbaşı Risalesinin Müellifi Tokatlı Mustafa Ağa (1131-1239)”, Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, İzmir 1999, s.105-120.)

²³ Koca Sekbanbaşı, s.65-72

Bu dönemde layiha hazırlayan Tatarcık Abdullah Efendi, ıslahatın temellerini açıklarken memleketin o günlerde görülen manzarasını da tasvir etmiştir. Layihada ordunun düzenlenmesi, ulema sınıfının ıslahatı, mali darlığın giderilmesi ve sikkenin düzeltilmesi, tababetin gerekliliği belirtmiştir. Ayrıca insan terbiyesi, nizam ve siyaset-i belediye'nin varlığı üzerinde durmuştur. Devlet-i Aliye'nin Rusya sınırlarının kuvvetli olması gerektiği ve gereken önlemlerin alınması, tersane ve gemi inşaatında izlenmesi gereken yöntemler hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca, Tatarcık Abdullah Efendi, devlette düzenlemenin mutlaka yapılması gerektiğini savunmuştur.²⁴ Bunun yanında, süratli topçunun arttırılmasını, bunların da bağımsız bir sınıf yapılmasını teklif etmiştir. Diğer raporlar gibi bu rapor da tımarlı sipahinin askerî değerinin kalmadığından bahsetmiştir.²⁵ Bu yüzyılın son dönemleri Nizam-ı Cedid yenilikleri ile devam etmiştir.

Devletin bilhassa 1683, 1768, 1787 seferlerinde Batı orduları karşısındaki menfi durumu devlet erkanı arasında iyi karşılanmamıştır. Ordunun derhal ıslah edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Yeniçeriler, disiplinden uzak, ıslah çalışmalarına mesafeli bir durumda yer almıştır. Özellikle Yeniçeri askerlerinin bu durumu, yenilik taraftarı devlet erkanını köklü değişiklik yapmalarına engel olmuştur.²⁶

3. XIX. Yüzyıl

Avrupa'nın teknoloji, askerî, ekonomik, fikrî ve hemen hemen her alanda hızla ilerlemesi ve üstün bir duruma gelmesiyle de "Türk korkusu" Türkleri küçümsemeye ve Avrupa'dan çıkarma fikrine dönüşmüştür.²⁷

Bu yüzyılın başında, 1801 yılında, Mısır Fransızlardan geri alınmıştır. Yusuf Ziya Paşa bu olaydan ötürü Gazi unvanını almıştır. Nizam-ı Cedid askerinin bu başarısının da etkisiyle Sadrazam Anadolu'da yapılanmaya gitmiştir. Anadolu'da Nizam-ı Cedid teşkilatı kurma çalışmaları yapılmıştır. Bu yeniliklere katkısı olanlardan birisi de Kadı Abdurrahman Paşa'dır. Kendisi bir kadı ailesine mensuptur. Alanya ve havalisinin hanedanından olan Kadı Abdurrahman Efendi Alanya, Beyşehir ve dolaylarında Nizam-ı Cedid teşkilatını yapmak üzere, Çaparoğlu Süleyman beyle beraber çalışmaya başlamıştır. Yine bu sırada, Anadolu eyaletinde Nizam-ı Cedid'e katılan talimli asker bölgesi fazlaca genişlemiştir. Abdurrahman Paşa'nın yardımıyla da Karaman Eyaletini içine almıştır.²⁸

²⁴ Güler ve Keskin, s.29

²⁵ Berkes, s.93

²⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa" *Belleten*, C.XXXV, Sayı: 138, Ankara, 1971, s.245.

²⁷ Yetişgin, "Ondokuzuncu Asırda Osmanlı Yenilikleri, s.89

²⁸ Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", s.247-249.

Bu yüzyılın başlarında, taşra alaylarının kuruluşunda en çok başarı gösteren Karaman ve Alanya Valisi Kadı Abdurrahman Paşa olmuştur. 1802'de de Abdurrahman Paşa, hemen hemen modern bir asker alma yöntemi geliştirmeyi de başarmıştır.²⁹

Eğitilmiş askerlerin çoğalmasından dolayı, Yeniçeri askerleri şüphe ve endişeye düşmüştür. Yeniliklere karşı bir tutum sergilemişler, isyan etmek için uygun bir zaman beklemeye başlamışlardır. Nihayet bekledikleri fırsat çıkmış ve isyana kalkışmışlardır.³⁰ Kabakçı Mustafa'nın önderliğinde isyan başarıya ulaşmış ve 1807'de Nizam-ı Cedid ortadan kaldırılmıştır. Padişah tahtan indirilerek, Nizam-ı Cedid askerinin kaldırıldığı ilan edilince, Levent Çiftliği ve Üsküdar kışlalarındaki padişah askerleri ne yazık ki isyancılara müdahale etmeyerek dağılmıştır.³¹

Yenilik karşıtlarının faaliyetlerinin bu yüzyılın başlarında da devam ettiği görülmüştür. Gelişmelerden memnun olmayan devlet erkânı, kimi Yeniçeri grupları ve halktan itaatsiz insanların isyanıyla III. Selim tahtan indirilerek yerine IV. Mustafa çıkartılmıştır. Yeni padişah döneminde de kimi Yeniçeriler düzensizliklerini sürdürmüş ve orduda nizamsızlık hali devam etmiştir.

Bu yüzyılın başlarında 1812-1815 arasında Türkiye'de bulunmuş olan Fransız topçu subayı Charles Pertusier, Sütluçe'deki mühendishaneyi ziyaretini, öğretmenlerle tanışmasını ve eğitimin seviyesinden bahseden bir yazı kaleme almıştır.³²

3.1. Hükümet ve Ordu

Bu yüzyılın ilk dönemi çalkantılı başlamıştır. Bu dönemin devlet adamlarından ve Rusçuk Yeniçerilerinden Alemdar Mustafa Paşa'ya, Sultan Selim zamanının sonlarında açılan Rusya seferinde padişah tarafından vezirlik rütbesi verilmiştir. Kendisi Yeniçerilerin intizamsızlığını görmüştür. Kendisi, Sultan Selim'i tekrar tahta çıkarmak ve Nizam-ı Cedid'i kurup kuvvetlendirmek için İstanbul'a gelmiştir. Fakat Sultan Selim'in katledildiğini görünce, IV. Mustafa'yı tahttan indirip Sultan Mahmut'u tahta çıkarmıştır. Alemdar Mustafa Paşa, II. Mahmut'u tahta çıkardıktan sonra (1808) devlet işlerine önem vererek çalışmaya başlamıştır. Fakat devletteki yenileşme çalışmaları ve işlerin birden ıslahı pek çok kimsenin menfaatine dokunduğundan düşmanları çoğalmıştır. Fırsat kollayan Yeniçeriler tarafından kısırılmış fakat teslim olmayarak cephaneliği ateşe vererek birçok Yeniçeri ile beraber ölmüştür.³³

Gerçekte Alemdar Mustafa Paşa, devlet ve milletin işlerini ıslah etmek için İstanbul'a getirilmiştir. Alemdar Mustafa Paşa, devleti güçlendirmek ve sınırları korumak için mülki ve askeri işlerle uğraşmış, Sekban-ı Cedid ordusunu kurmuş, askeri tahsisatın yalnızca askerlik yapanlara verilmesi kararını almıştır. Tüm bu çalışmaları, onun gözden düşmesine engel olamamıştır. Ayrıca

²⁹ Berkes, s.98.

³⁰ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.4, s.2069

³¹ Koca Sekbanbaşı, s.26; Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.4, s.2083

³² Berkes, s.97.

³³ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.5, Sad. Dünyay Günday, tert. ve tanz. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, [ty.], s.2269

Ayanlar ile Padişah arasında imzalanan Sened-i İttifak da padişahın devleti tek başına yönetmesine mani görüldüğünden dolayı padişah da durumdan memnun kalmamıştır. Bir de askeri eğitimlerin şart koşulması dedikodusunun yayılması ile günden güne fitne ve fesat artmıştır.³⁴

Kişisel menfaatler, yenileşme hareketinin önündeki en büyük engellerden birini oluşturmuştur. Devletin âlî menfaatleri bu dönemde de kişisel çıkarların gerisinde kalmış, Alemdar Mustafa Paşa'nın yenileşme çalışmaları kesintiye uğratılmıştır.

III. Selim'in öldürülmesiyle ortadan kaldırılan Nizam-ı Cedid hareketi ve bunu takip eden Alemdar vakası, batılılaşma yanlılarının bir süre sessiz kalmasına ve sinmelerine neden olmuştur. II. Mahmut saltanatının önemli bölümlerinden birini oluşturan ve "Halet Efendi Devri" olarak anılan yıllarda, Yeniçerilerin ıslahına ve batılılaşmaya dair fiili hareket şöyle dursun, bu yolda bir niyetin dahi belirtilmesine rastlamak mümkün olmamıştır. II. Mahmut, Halet Efendi devrinde yenileşme ile muhafazakârlık görüşleri arasında kalmıştır. Mehmet Sait Halet Efendi (1760-1823), eski rejimin olduğu kadar merkezi iktidarın, Yeniçeri ordusunun ve ulemanın güçlendirilmesinden de yana olmuştur.³⁵

II. Mahmut, Yeniçerileri ortadan kaldıracığı fikrini Halet Efendiye açmış olmasına rağmen ondan destek görememiştir. Türlü bahanelerle harekete geçmekte pasif davranmış hatta padişaha bu konuda yardım edecek devlet adamlarına da engel olduğu belirtilmiştir.³⁶ Fakat, iyi bir devlet adamı olan bu zatın devletin ve milletin refahı için bir şeyler yapılması gerektiği fikrini taşıdığı açık ve bellidir. Ancak, dönemin genel fikri anlayışı çerçevesinde, yeniliklerin mahiyeti ve yöntemi konusunda yenilik taraftarlarının diğer grubundan farklı düşündüğü anlaşılmaktadır.

Fakat Halet Efendi boğularak öldürüldükten sonra bütün hayatı boyunca önlemeyi başardığı askeri tanzimat fikri yeniden canlanmıştır. Yeniçerilerin askeri nizama itaat etmeyerek isyan etmeleri üzerine Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır. Halet Efendi'nin ölümü neticesinde durağan bir döneme giren yenileşme hareketinin yeniden başlaması, Halet Efendi'nin muhalefetin önderi olduğu fikrini akla getirmektedir. Muhalefetin bu güçlü isminin de çağdaşlaşma yanlısı olduğu fakat yöntem konusunda fikir ayrılığı taşıdığı anlaşılmaktadır.

Daha sonra II. Mahmut, yenileşme çalışmalarını daha hızlı ve etkili yapabilmek için merkezi yönetimin ve çeşitli askeri birliklerin sorumlu makamlarına kendini destekleyenleri getirmiştir.³⁷ Osmanlıda yenileşme hareketi halktan ziyade devletin yönetici tabakasından geldiği için II. Mahmut'un yöntemi doğru sayılmıştır. Tepeden aşağıya doğru giden bu yenileşme hareketlerinde, kendi yandaşlarını etkili mevkilere getirmek en etkili yöntem olmuştur. Böylece

³⁴ Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.5, Sad. Dünyay Günday, s.2247, 2249

³⁵ Robert Mantran, "Şark Meselesi'nin Başlangıçları: 1774-1839", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II: XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, ed. Robert Mantran, (Çev. Server Tanilli), Adam Yayınları, İstanbul, Adam, 2001, s.30

³⁶ Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.5, Sad. Dünyay Günday, s.2524

³⁷ Robert Mantran, s.31

yenileşme karşıtları da etkisiz bir durumda kalmıştır. Bu dönemde devleti merkezileştirmek, kanunlar yapmak için çalışmalar yapılmış ve Tanzimat'ın temelleri atılmaya başlamıştır.

II. Mahmut büyük bir sabır ve gayretle göstererek devletin içinde bulunduğu yenileşme karşıtlarına rağmen Tanzimat devrini başlatmıştır. Ayan ve derebeyleriyle mücadele etmiş, bütün tebaaya karşı eşit muamele yapmak gerektiğini ilan etmiştir. Tanzimat'ın ilanına kadar meydana gelen türlü yenilgiler, devletin köklü bir yenileşmeye ihtiyacı olduğunu bir göstergesi sayılmıştır.³⁸

Tanzimat döneminin en güçlü adamı sayılan Mustafa Reşit Paşa, 1848-1852 ve 1856-1857 arasında Sadarete bulunmuş, Tanzimat Fermanı'nı hazırlamıştır. Fransa'nın İstanbul elçisi Reşit Paşa ile ilgili olarak gönderdiği raporunda Reşit Paşa'nın: "...Gerekli görülen bütün reformların kolayca gerçekleşmesi için padişahın arzu ve iradesi kafidir yeter ki büyük devletler doğrudan doğruya veya müşterek bir müdahale ile, sultana bu yola girmesinin lüzumlu olduğunu hissettirsinler, ona takip etmesi gereken yolu açık olarak göstereyinler" şeklinde düşündüğünü rapor etmiştir. Uzun yıllar ıslahat düşüncesinin somut örneği sayılan, Islahat Fermanı düzenlenmesi görüşmelerine katılmayan Reşit Paşa, bu fermanı eleştirmekten geri durmamış, bunun "hainler tarafından Avrupa'ya verilen memleketi tahrip vasıtası" olduğunu söylemiştir. Bu hainler kendi öğrencileri Ali ve Fuad paşalardır. 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın ardından Sultan Abdülmecit'e eleştirel bir layiha sunmuştur.³⁹

Mehmet Sadık Rıfat Paşa (1807-1857), Mustafa Reşit Paşa'nın arkadaşı olup 1837'de Viyana sefaretinde bulunmuştur. Viyana, Rıfat Paşa için bir siyaset okulu olmuş, 1841'de rütbe-i vezaretle Reşit Paşa üzerine Hariciye nezaretine tayin olunmuştur.⁴⁰ Mehmet Sadık Rıfat Paşa çeşitli layiha, risale ve raporlar hazırlamıştır. Çalışmaları arasında Layığına Memuriyet ve Rütbe Verilmesi, Ülkenin Kalkındırılması İçin İleri Sürülen Önlemler (1845), Risale-i Ahlak, İdare-i Hükümetin Bazı Kavaid-i Esasîyesi, Viyana elçiliğinin ilk döneminde yazılmış Avrupa'nın Ahvaline Dair Risalesi, 1838'de Viyana'dayken devletin durumu ve alınacak önlemler hakkında bir raporu bulunmuştur.⁴¹

Sadık Rıfat Paşa ülkenin kalkındırılması, ahlaklı insan yetiştirmenin önemi, hükümet idaresine dair bazı kanunlar, memuriyetin ehline verilmesi, Avrupa'nın daha iyi tanınması için bilgiler, devletin durumu ve alınacak önlemler ve yapılacak yenilikler gibi konular üzerinde çalışmıştır.

³⁸ Halil İnalçık, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, yay. Haz. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2011, s.48

³⁹ Güler ve Keskin, s.33

⁴⁰ Ali Fuat, "Ricali Tanzimattan Sadık Rıfat Paşa", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C.1, Sayı: 2, Letafet Matbaası, Eylül 1929, İstanbul, 1930., s.2-3

⁴¹ Güler ve Keskin, s.33-34

Sultan Mahmut'un 1808-1825 yılları arasındaki döneminde felaketli olaylar yaşanmıştır. Fakat sultanın bu felaketli olaylardan başarı ile çıktığı belirtilmiştir.⁴² Bunlardan en önemlisi de 1826 tarihinde daha önceden kafasına koyduğu ve bir türlü kontrol altına alınamayan ve tarihte Vakay-ı Hayriye olarak adlandırılan Yeniçerileri ortadan kaldırma girişimi olmuş ve bunda da başarılı olmuştur.

Bu dönemin Avrupa görmüş devlet adamlarından birisi de Ahmet Fethi Paşa'dır. Kendisi Sultan Abdülmecid'in kız kardeşiyle evlendiği için de "Damad" olarak anılmıştır. 1830'da Ferik (tümgeneral), 1833'te Viyana Büyükelçisi ve bir süre sonra da müşir olmuştur. Valilik ve Paris elçiliği de yapan Damad Fethi, Ticaret Nazırlığı, Meclisi Vâlâ Reisliği, Harbiye Nazırlığı ve Tophane Müşirliği de yapmıştır. Bütün bu çeşitli ve önemli görevleri içinde en çok Tophane Müşirliği önem kazanmıştır. Damad Fethi "*elçi olarak Avrupa illerinde gördüğü yaşam tarzını Boğaz'a getiren ilericilerden birisi*" olarak tanıtılmıştır.⁴³

Sultan Mahmut'un reformculuk döneminde, hükümdarın mutlak yetkisi devam etmiş, yönetilenler tebaa ve halk olmuş, sınıf, ırk ve din farkı gözetilmeden devşirilen bir sivil bürokrasi gelişmiş, kapıkulu ordusu yerine farklı şekilde devşirilecek bir askeri örgüt kurulmasına gidilmiş ve sürekli meclisler kurulmuştur.⁴⁴ Hükümet Şûrası (Dâr-ı Şûra-yı Babıalı), Adliye İşleri Yüksek Kurulu (Medis-i Ahkâm-ı Adliye) ve Askeri Şûra Dairesi (Dâr-ı Şû-ra-yı Askerî) adlı üç meclis, yeni kurallar koyacak meclisler olarak kurulmuştur. Bu meclislerin çalışmalarının amacı yeni "Nizâmât-ı Esâsiyye" hazırlamak olmuştur. Bu terim Tanzimat'ta da kullanılmaya devam etmiştir. 1876'da onunla birlikte başka bir terim, "Kanun-ı Esâsi" terimi kullanılmaya başlanmış, sonunda onun yerini almıştır.⁴⁵ Böylece idari, adli, eğitim ve ordu alanlarında uygulanacak bir hukuk devleti sistemi kurulmasına doğru adımlar atılmıştır.

Tanzimat, Sultan Abdülmecid'in yayımladığı mülkî ıslahat programı ve bunun uygulandığı dönem olarak tanımlanmaktadır. Son araştırmalarla genellikle, 3 Kasım 1839'da ilân edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile (Tanzimat Fermanı) başlatılan dönemin ilk çalışmalarının 1830 yılına kadar geri götürülebileceği kabul edilmektedir.⁴⁶

Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa Gülhane meydanında vükelâ, ricâl, ulemâ, Rum ve Ermeni patrikleri, hahambaşı, esnaf temsilcileri, sefirler ve diğer hazır bulunanların önünde Tanzimat Fermanı'nı okumuştur. Fermanda devlet hakkında şu tespitlerle başlamıştır: Kurulduğundan itibaren Kur'an hükümlerine ve şeriata uyulduğu için devlet güçlü, ülkenin mâmur ve halk refah içinde olmuştur. Ancak 150 yıldan beri bunlara riayet edilmediğinden bu durum zaaf ve fakirliğe dönüşmüştür. Coğrafi konumu, arazilerinin verimliliği ve halkının çalışkanlığı göz

⁴² Bekes, age., 147.

⁴³ Güler ve Keskin, s.33

⁴⁴ Berkes, s.171

⁴⁵ Berkes, s.174

⁴⁶ Ali Akyıldız, "Tanzimat", *DİA*, C. 40, TDV, İstanbul, 2011, s. 1-2.

önünde bulundurulduğunda, gerekli tedbirlerin alınması halinde devlet beş on yıl içerisinde eski durumuna yeniden kavuşacaktır. Bunun için hazırlanması gereken yeni kanunların esası can güvenliği, mal, ırz ve namusun korunması, vergilerin düzenlenmesi, asker alımının ıslahı şeklinde belirlenmiştir. Bu arada halkı ve hazineyi zarara uğratan iltizam usulünün sakıncalarından söz edilmiştir. Verginin herkesin gücüne göre tahsil edilmesine vurgu yapılmıştır. Ancak bu ferman geleneksel yapıyı kökten sarsacak yenilikler getirmiştir. Müslim-gayrimüslim eşitliği, Yunan ve Sırp isyanlarıyla birlikte milliyetçi bir tutum sergileyen gayrimüslimlerin imparatorluktan ayrılmasını önlemek amacıyla ortaya atılan ve daha sonra sık sık vurgu yapılan bir *Osmanlı milleti* teşkil etmeyi hedefleyen önemli projenin ilk adımı kabul edilmiştir.⁴⁷

XIX. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen iç ve dış tehditler, girişilen ıslahatlar için önemli bir teşvik edici unsur olmuştur. Dönemin çağdaş devletleri için, merkezi idarenin otoritesinin sağlanması konusu kaçınılmaz bir gereklilik iken bu durum, tabii olarak, Osmanlı Devleti için de söz konusuydu. Bu manada, dönemin Osmanlı padişahı II. Mahmud da kendinden önceki dönemlerden fazla olarak, Osmanlı toprakları üzerinde merkezin üstün iktidarını hissettirmiştir. Bu maksatla devletin yeniden yapılanması için yeni idari organlar oluşturmuştur. Bağımsız çalışacak nazırlıkların kurulması ve birtakım meclislerin oluşturulması gereği ortaya çıkmıştır. II. Mahmud, Avrupa kabine usulüne yakın bir sistemi denemiştir. Mülki idareyi yeni isimleriyle çağdaş bir şekle dönüştürerek yeniden yapılandırmıştır.⁴⁸

II. Mahmut'tan sonra Padişah olan Abdülmecid Han zamanında, 3 Kasım 1839'da Tanzimat-ı Hayriye ilan edilmiştir. II. Mahmut döneminde hazırlıkları yapılan bu fermanın din, devlet, mülk ve milletin ihyası için ilan edildiği belirtilmiştir. Avrupai bir devlet olmak tarzında hazırlanan Gülhane Hattı Hümayunu haklar, idari, askeri tedbirler o zamanın Avrupa devletleri model alınarak oluşturulmuştur. Fermanın en büyük özelliği ise her sınıf tebaanın eşit sayılması prensibi olmuştur. Bu prensip Osmanlı siyasetine temel teşkil etmiş ve Tanzimat boyunca önemli bir role sahip olmuştur.⁴⁹ Kendi öz varlığından ve kaynaklarından faydalanarak çöküşten kurtulmak için yeni bir şeyler ortaya koyamayan ve üretemeyen Osmanlı Devleti aydınları, gayrimüslimlere haklar vererek devleti kurtaracaklarını varsaymışlardır. Böylece toprak bütünlüğü sağlanması ve Avrupa'nın yardımı ve desteği umulmuştur. Fakat bu durumun yararlı sonuçlar doğurmadığı yakın zamanda anlaşılacaktır. Kaldı ki bu dönemde Rusya'da dahil olmak üzere Batı ülkeleri, dünyanın dört bir tarafında sömürgeler elde etmiş, yeni ticaret yolları bulmuş, ticaretini arttırmış, fazlasıyla zenginleşmiş, sanayi devrimini gerçekleştirmiş ve daha fazlasına sahip olabilmek için birbirleri ile savaşmayı bile göze alacak seviyeye gelmiştir. Devleti bu sömürgecilerin elinden kurtarmak için yapılacak yenileşme çalışma ve gayretleri ile stratejileri çok önemli olmuştur.

⁴⁷ Akyıldız, "Tanzimat", s.2

⁴⁸ Kemal Beydilli, "Mahmud II", *DİA*, Cilt 27, TDV, İstanbul, 2003, s.354-355.

⁴⁹ İnalçık, s.49

Osmanlı Devleti, Gülhane Hattı Hümayunundan sonra 1840'da Ceza Kanunnamesini neşretmiştir.⁵⁰ Bu tarihlerde Paris Sefareti kâtiplerinden olan Mustafa Sami Bey, 1840 yılında Avrupa Risalesi yazmıştır. Risalede İtalya'dan Londra'ya kadar bütün Orta ve Batı Avrupa ülkelerinde edinilen izlenimler toplanmıştır.⁵¹

Yenilik taraftarı devlet adamlarından bir diğeri Mehmet Emin Ali Paşa'dır. Kendisi yenilikçi önlemleri geliştirmek amacıyla 1854'te Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın kurulmasına ortak olmuştur. Bunun yanında Genç Osmanlılar tarafından yoğun şekilde eleştirilmiş ve bu yüzden yıpranmıştır.⁵²

18 Şubat 1856'ya gelindiğinde, Ali ve Fuad paşalar arasında bir dizi görüşme yapılmıştır. Konu devlette yaşayan Hristiyan halkın durumu olmuştur. Görüşmeler neticesinde Hristiyanların siyasi ve dini hakları yeniden düzenlenmiş ve garanti altına alınmıştır. Müslüman ve Hristiyan eşitliğini getirerek, vatandaşlık haklarının kullanımı açısından, gayrimüslimler Müslümanlara eşit hale getirilmiştir.⁵³

Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin çeşitli milletlerle meskûn bölgelerinde Türklerin bir bağ mahiyetinde olduğunu kabul etmiştir. Bu bölgelerdeki diğer unsurlardan herhangi birinin hâkimiyeti veya bir konfederasyon teşkili daima savaşa sebep olacağını bildirmiştir. Bunun yanında düşmanlarının "hasta" adını taktıkları bu devletin şarkta yerini tutacak başka bir devlet olmadığını belirtmiştir.⁵⁴ Paşa bu görüşleriyle, mensubu olduğu devletin Avrupa siyasetindeki stratejik önemini farkındadır. Ayrıca devletin çeşitli bölgelerinde yaşayan Müslim ve gayrimüslimler için de Türklerin kaynaştırıcı bir niteliğe yapıya sahip olduğunu belirtmektedir.

30 Mart 1856'da imzalanan Paris antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Avrupa camiasına dahil edildiğini ilân etmiştir. Devletin, özellikle Islahat Fermanı sebebiyle, önemli bir anayasal değişikliğin içine girmesine de yol açmıştır.⁵⁵

1856 Islahat Fermanı, Hristiyanlar için yayımlanmış bir belge sayılmış, bu yüzden çeşitli yönlerden eleştirilmiştir. Fuat Paşa ise bunun tersine, antlaşmaya bu belgenin konmasıyla yabancı devletlerin ülkeye müdahalelerinin önleneyeğini iddia etmiştir.⁵⁶ Beklenenin aksine Islahat Fermanı'na en büyük tepki gayrimüslimlerden gelmiştir. Görünüşte hâkim millet Müslümanlarla aynı seviyeye gelmelerine rağmen özellikle eşitlik ilkesine karşı olmuşlardır. Bilhassa Rumlar,

⁵⁰ İnalçık, s.49

⁵¹ Güler ve Keskin, s.34

⁵² Güler ve Keskin, s.34

⁵³ Kemal Beydilli, "Paris Antlaşması", *DİA*, C.34, TDV, İstanbul, 2007, s.170

⁵⁴ M. Cavid Baysun, "Ali Paşa'nın Fransızca Bir Mektubu", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.5, Sayı:8, 1953, s.138, 140

⁵⁵ Beydilli, "Paris Antlaşması", s.171.

⁵⁶ Berkes, s.217

Müslümanların üstünlüğünü kabul ederken, Ermeni ve yahudilerle bir tutulmalarını asla kabul etmeyeceklerini ifade ettikleri belirtilmiştir.⁵⁷

Fermanın uygulanması esnasında meydana gelen toplumsal huzursuzluk ve millet sisteminin yeniden düzenlenmesinin sıkıntıları, daha sonraki döneme damgasını vurmuştur. Aynı zamanda devlet savaşın sebep olduğu büyük bir borç batağının içine düşmüştür.⁵⁸

Ali Paşa 1869'da kaleme aldığı bir layihada, dönemine ilişkin şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “*Bütün çabalarımız varlığımızı ve Avrupa devletler topluluğuna katılma hakkımızı kabul ettirmeye harcadı. Avrupa'nın ilgisini lehimizde uyandırarak, birçok durumlarda bize karşı sıcak bir sempatinin belirdiğini görmek mutluluğunu elde ettik.*”⁵⁹ Türklerin Avrupa devletler topluluğuna katılma çabasının geçmişinin çok eskilere dayandığını bu sözlerde görmek mümkün olmaktadır.

Tanzimatçılara karşı sistematik olarak eleştiriler 1860'larda başlamış ve Hürriyetçi ve parlamenter eğilimlere sahip Yeni Osmanlılar adıyla oluşturulan gruba Namık Kemal ve Ziya Paşa önderlik etmiştir. Osmanlı devletinde kimi çevreler, 1860'lardan sonra batılılığı, bir felsefe ve iktisat sistemi olarak görmemiş ve Avrupa'nın daha çok adabı muaşeret ve modaları ile ilgilenmişlerdir.⁶⁰

Namık Kemal, 25 Kasım 1872'de yayınlanan yazısında Tanzimat'ın bu üç paşasına ilişkin şunları söylemiştir: “*Devlet-i Aliyye'nin en büyük bahtiyarlıklarından biridir ki, bu kadar şiddetli tehlike içinde Reşit Paşa zuhur eyledi. Tanzimat'ı ilan ile Devlet-i Aliyye'yi kurtardı. Çırakları (Ali ve Fuat Paşaları kastederek) ise Tanzimat ve ona müteferrik olan yalan yanlış nizama ve calı ve hakiki birtakım ıslahat namıyla Avrupa'yı aldatmaktan başka bir şey düşünmediler.*”⁶¹ Namık Kemal, Mustafa Reşit Paşa'yı överken onun öğrencileri Ali ve Fuat paşaları eleştirmektedir. Ona göre Ali ve Fuat paşalar Avrupa'da Osmanlı aleyhine gidişin önüne engel olabilmek için Islahat Fermanıyla özellikle gayrimüslimlere yeni haklar vermeye gayret sarf etmişlerdir. Bunun neticesinin ağır olacağı sonradan anlaşılacaktır.

Dönemin önemli devlet adamlarından birisi olan Keçecizade Mehmet Fuad Paşa, Vilayet Nizamnamesinin 1864'te hazırlanmasına yardım etmiştir. Bu nizamnâme ile livâ ve kaza merkezlerinde üyelerden kurulan Belediye meclisleri açılması kararlaştırılmıştır.⁶² Nizamnamenin hazırlanmasında Keçecizade Mehmet Fuad Paşa, o dönemde Meclis-i Vala üyesi olan Mithat Paşa birlikte çalışmıştır. Keçecizade Mehmet Fuad Paşa, 1862'de Maliye'nin ıslahı konusunda bir rapor

⁵⁷ Ufuk Gülsoy, “Islahat fermanı”, *DİA*, C.19, TDV, İstanbul, 1999, s.188

⁵⁸ Beydilli, “Paris Antlaşması”, s.171.

⁵⁹ Güler ve Keskin, s.35.

⁶⁰ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, derl. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim, İstanbul, 2011, s.13, 15

⁶¹ Güler ve Keskin, s.35

⁶² İlber Ortaylı, “Belediye”, *DİA*, C.5, TDV, İstanbul, 1992, s.400.

hazırlayarak, maliyenin durumu ve alınması gereken önlemler hakkında bilgi vermiştir.⁶³ Tıbbiye'nin üçüncü tanınmış mezunu Fuat Paşa, genç yaşında doktorluğu bırakarak dil bildiği için Babıâli Tercüme Odası'na alınmış ve bu yoldan Hariciye'ye girmiştir. Fuat Efendi, Londra ve Madrid'de elçilik kâtipliklerinde bulunduktan sonra sadaret müsteşarı, 1851'de Dışişleri bakanlığı yapmış, birkaç kez nazır ve sadrazam olmuştur. İlk kez Avrupa seyahati yapan Padişah Abdülaziz'in seyahatinde onun yanında bulunmuştur. Ayrıca, Tanzimat döneminin birçok tanınmış kişileri de bu Tercüme Odası'ndan yetişmiştir.⁶⁴ Zamanın en ünlü bakanlarından olan Fuat Paşa, modern ilim ve kültürü yaymak için kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'yi himayesi altına almıştır. 1862'de Münif Efendi'nin yönetimi altında ilk bilim dergisi olan *Mecmua-i Fünun*'u çıkarmaya başlamıştır.⁶⁵ Fuat Paşa'nın Sadarete yazılmış bir tezkiresi bulunmaktadır. Tezkirede herhangi bir tarih mevcut değilse de bunun 1867 senesinin ilk yarısında, Abdülaziz'in seyahatinden kısa bir süre önce yazılmış olduğu belirtilmiştir.⁶⁶ Keçecizade, iç ve dışa ait çeşitli meseleleri görüşünü ve bunlara birtakım çareler tavsiye edişini gözler önüne seren bu yazısından başlıca şu başlıklar çıkarılmıştır:

1. Sultan Abdülaziz'in 21 Haziran 1867'de başlayan seyahatinin hazırlanmasında Fuad Paşa büyük bir rol oynamıştır.
2. Bu seyahatin asıl gayesinin, padişahın az önce Paris'e gitmiş olan Rus İmparatoru II. Aleksandr'ın Osmanlı Devleti aleyhinde meydana getirdiği kötü havayı düzeltmek olmuştur.
3. Fuad Paşa, tezkiresinde ileri sürdüğü bazı ıslahatın yapılmasıyla, Fransa ve İngiltere'ye daha önceden Rus Çarına karşı bir savunma silahı hazırlanabileceği görüşü düşünülmüştür.
4. Fuad Paşa'ya göre, iki yüz senedir toprak kaybetmekte olan Osmanlı Devleti'nin kurtulması için, bütün çalışmalarımızın medeni devletlerin seviyesine çıkarılmasından başka çare yoktur. Çeşitli antlaşmalarla ancak vakit kazanılabilir. Bu zaman içinde de karşımızda bulunan devletlerin seviyesine çıkmakla devletin istikbali emniyete alınabilir.
5. Avrupa umumi efkârının aleyhimizde olduğunu belirttikten sonra, "*çaresiz her nasıl olursa olsun Avrupa'nın efkârını celp etmeğe ve dost kazanılmaz ise düşman yapmamağa fariza-i umurdandır*" şeklindeki fikirlerini beyan etmiştir.⁶⁷

Bu tezkire, yakın tarihimiz hakkındaki bazı gerçekleri açıklığa kavuşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin bekası için o sıralarda alınması gereken birtakım tedbirlerle ilgili önemli tavsiyeleri de içermektedir. Tezkire Abdülaziz'in Avrupa seyahatine çıkmasında büyük rol oynamıştır.⁶⁸

⁶³ Güler ve Keskin, s.34

⁶⁴ Berkes, s.234

⁶⁵ Berkes, s.236

⁶⁶ Orhan F. Köprülü, "Fuat Paşa'nın Sadarete Yazılmış Bir Tezkiresi", *Türk Kültürü*, S.161, 1976, s. 24.

⁶⁷ Köprülü, "Fuat Paşa'nın Sadarete Yazılmış Bir Tezkiresi", s.25

⁶⁸ Orhan F. Köprülü, "Fuat Paşa, Keçecizade (1815-1869)", *DİA*, C.13, TDV, İstanbul, 1996, ss.202-205.

Devletin ekonomik ve siyasi olarak güçsüz bulunduğu bu zamanda, Avrupa ve diğer büyük devletleri Osmanlı Devleti üzerinde sürekli çıkar hesabı yapmıştır. Devletin ileri gelenleri bu meseleleri çözmek için devamlı olarak yenileşme gayreti içerisinde olmuştur. Fakat Fuat Paşa'nın dediği gibi, devlet adamlarındaki genel eğilim kendi haklarımızdan feragat ederek Avrupa'nın sempatisini kazanmak ve tavsiyelerini dinlemek şeklinde gerçekleşmiştir. Ekonomik kalkınma sağlanmadan, teknolojik ilerleme yapılmadan, güçlü bir devlet yapısı meydana getirilmeden kendi haklarından feragat ederek Avrupalılaşmak ve Avrupa'nın sempatisini kazanmak mümkün olamazdı ve olmamıştır.

1868'de "*İslam Devleti'nde Zorunlu Reform*" başlıklı program hazırlanmıştır. Reform programı, devletin çağdaşlaşmasından yana taraf olan ve Meşrutiyet düşüncesinin öncüsü sayılan Tunuslu Hayrettin Paşa tarafından yayınlanmıştır. Kendisi sonradan II. Abdülhamid'e sadrazamlık yapmıştır. Hayrettin Paşa'nın bu reform programı, 1864-1868 arasındaki reformlara ilişkin genel bilgi vermiştir.⁶⁹

Hayreddin Paşa, *Terceme-i Akvamü'l-mesalik fi Ma'rifet-i Ahvali'l-mesalik* adlı eseri hazırlamıştır. Eserin Türkçe tercümesi Abdurrahman Süreyya tarafından 1879'da İstanbul'da basılmıştır. Paşa, Avrupa seyahatlerinde gördüklerini sistemli bir şekilde bir araya getirmiştir. Avrupa ve Osmanlı devletlerinin idari ve siyasi durumları hakkında karşılaştırılma yapmıştır. Burada dikkat edilecek hususun, Batı'dan alınacak yenilikler seçilirken bu coğrafyanın kültürüne uygun ve dine aykırı olmayanların seçilmesini tavsiye etmiştir.⁷⁰

XIX. Yüzyılın en büyük devlet adamlarından birisi de şüphesiz Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895)'dir. Ali Fuat, "*ciyadet-i fikrî ve nazar sahibi rical-i ilmiye*" diyerek Cevdet Paşa'yı övmüştür.⁷¹ Cevdet Paşa, devletin mevcut sorunlarını çözmesi gerektiğini belirtirken, kendi değerlerimiz hususunda titiz davranmıştır. Avrupa'dan sadece teknolojik gelişmelerin alınması gerektiğini belirtmektedir. Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı devletinin bu asrı için kitabında şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Bu asırda Devlet-i Aliye umuru mülkiyesini icabı hal ve zamana tevfiik ve kuvvei harbiyesini Devel-i Avrupa'nın usul cedide-i askeriyesi üzere tanzim tensik etmeğe mecbur olmuştur.*"⁷² Adliye ve Maarif nazırlıkları ile Halep, Maraş Valiliği gibi çeşitli görevlerde bulunmuş olan Cevdet Paşa'nın belki de en çok öne çıkan yönü tarihçiliğidir. Tarih-i Cevdet adıyla bilinen ve son olarak 6 cilt olarak yayınlanan tarih kitabının yanı sıra "Kıyas-ı Enbiya, "Tezakir" ve "Maruzat" başlıklı eserleri hazırlamıştır.⁷³

Tanzimat döneminin en büyük devlet adamlarından kabul edilen Cevdet Paşa, Ulemalıktan geldiği için İslâm'ı iyi bilmektedir. Devletin meselelerinin çözümü ve gayreti takdir edilmiştir.

⁶⁹ Güler ve Keskin, s.34

⁷⁰ Atilla Çetin, "Hayreddin Paşa, Tunuslu", *DİA*, C.17, TDV, İstanbul, 1998, s.59 <http://isd.ilem.org.tr/detay/771>

⁷¹ Ali Fuat, *Ricali Tanzimattan ...*, s.1

⁷² Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.8, Matbaai Amire, İstanbul, 1858, s.4

⁷³ Güler ve Keskin, s.35.

Avrupa'nın teknolojisinin alınarak askeri meselelerin çözülmesine taraftar olmuştur. Toplumsal meselelerin çözümünde devletin kendi öz kaynaklarından faydalanılmasına katkı sağlamıştır. Cevdet Paşa, medenî hukuku bir ulusun varlığının ve birliğinin temeli saymıştır. Ona göre, Osmanlı devleti bir İslâm devleti olduğuna göre, onun medenî hukukunun İslâm hukukundan çıkarılacak bir medenî kanuna dayanmasını istemiştir. Cevdet Paşa, rakibi olan Mithat Paşa'nın Kanun-ı Esasicilik akımına katılmamış, Tanzimat hattını, kamu hukuku açısından yeterli görmüştür. Olgun ve akıllı bir hükümdarın devlet başkanlığı altında bu kadarının yeterli olacağını belirtmiştir. Cevdet Paşa, şeriatı, İslâm ulusunun varlığının ve benliğinin ifadesi kabul etmiştir.⁷⁴ Kendisi 24 yaşında Mustafa Reşit Paşa'nın yakın çevresinde bulunması dolayısıyla Batılılaşma yanlılarının düşüncelerini öğrenmek fırsatı yakalamıştır.⁷⁵ Böylece İslam'a, mensup olduğu toplumun değerlerine vakıf olması ve Batılılaşma kavramını da iyi öğrenmesi, Cevdet Paşa'nın önemli kanunlar çıkarmasına yardımcı olmuştur.

1868'de eski Adalet İşleri Meclisi, *Adalet Yüksek Kurulu* (Ahkâm-ı Adliye Divanı) ile *Devlet Şûrası* adları altında ikiye bölünmüştür. Birincisi zamanla en yüksek adalet organı olarak Adalet Bakanlığı olmuştur. Cevdet Paşa'nın bakanlığı altında şeriat mahkemelerinin dışındaki yeni adalet mahkemelerinin yönetimi bu kurula bağlanmıştır.⁷⁶ Tanzimat dönemi devlet adamlarının, yenileşmenin yöntemi konusundaki fikir ayrılıklarına karşın Cevdet Paşa, Fransız elçisinin kurdurduğu Fransız Medenî Kanunu'nu çevirme komisyonuna karşılık olarak, sonradan "*Mecelle Komisyonu*" adıyla tanınan bir komisyon kurmuştur. Komisyonda Hanefî fihhine dayalı bir kanun kitabı olan Mecelle hazırlanmıştır. Bu eser İslam hukuku alanında hazırlanmış ilk eser kabul edilmiştir.⁷⁷

Medenî hukukun çağdaşlaşması konusunda Cevdet Paşa'nın görüşü, Tanzimat döneminde üstünlük kazanmıştır. Cevdet Paşa'nın anlayışına göre Mecelle, Müslüman halk için din olarak bağlayıcı *Şeriat*, Müslüman olmayan tebaa için de devletçe bağlayıcı *Kanun* olmak gibi iki nitelik taşımaktaydı. 1870'te Mecelle Komisyonu'nun çalışmalarını durdurulmuştur. Fakat Cevdet Paşa işi tekrar ele almış, 1876'ya kadar Mecelle'nin on altı kitabı tamamlanmıştır. Bunlar Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde uygulanmıştır.⁷⁸

Ahmed Cevdet Paşa büyük bir devlet adamı olduğu kadar aynı zamanda tarihçi, hukukçu, mütefekkir, edip, eğitimci ve sosyologdur. Kendisi, medeniyeti cemiyet hayatının gereği olarak kabul etmiştir. Osmanlı kurum ve kuruluşlarına yeniden şekil verilmesi konusundaki farklı fikirlerin hız kazandığı bir dönemde, *gelenekçi Türk- İslam Doğu kültürü* ile *yenilikçi Batı* arasında terkiye varmaya çalışmıştır. Batı taklitçiliğine ve maddeci felsefeye şiddetle karşı çıkmış, bütün çalışmalarında *Osmanlı-İslamcılığı* sürdürmüştür. Bununla birlikte metotta yenilikçiliği benimsemiş, Batı'nın pozitif bilimler, teknik ve yönetim alanlarındaki üstünlüğünü kabul etmiş, bu

⁷⁴ Berkes, s.225

⁷⁵ Yusuf Halaçoğlu, M.Akif Aydın, "Cevdet Paşa", *DİA*, C.7, TDV, İstanbul, 1993, s.447

⁷⁶ Berkes, s.220

⁷⁷ Halaçoğlu, Aydın, s.448

⁷⁸ Berkes, s.226-227

alanlarla ilgili Osmanlı müesseselerinin Batı tarzında iyileştirilmesini savunmuştur. İslami geleneklerin korunması gerektiğini belirtmiş, Avrupa kanunlarının ve kurumlarının olduğu gibi alınmasına karşı çıkmıştır. Cevdet Paşa'ya göre İslam dini herkese hak ettiği hürriyeti verdiği için, İslam dünyasında Batı'daki gibi bir hürriyet mücadelesi meydana gelmemiştir. Buna karşılık *adaletin tesisi* gayretleri ön plana çıkmıştır. Cevdet Paşa, devletin ve hükümetin ancak İslami esaslara uymakla fitne, fesat ve zulmü önleyebileceğini düşünmüştür.⁷⁹

1871-1876 yılları, çağdaşlaşma sorunu üzerine, daha sonraları "İslamcılık", "Batıcılık", "Ulusçuluk" sözcükleriyle tanımlanan üç akımdan *İslamcılığın* kesin biçimini alışıyla sonuçlanmıştır. Yeni Osmanlıların paramparça oldukları, en etkili üyeleri Namık Kemal'in sürgünde bulunduğu bir zamanda önemli bir gelişme olmuştur. İgnatyef-Abdülaziz cephesine karşı, Mithat Paşa-Rüştü Paşa-Hüseyin Avni Paşa-Süleyman Paşa ve şeyhülislâm arasında kurulan beraberlikle Mayıs 1876'da başarılı bir darbe gerçekleştirilmiştir.⁸⁰

1876 darbesi neticesinde Abdülaziz tahttan indirilmiş, V. Murat Osmanlı tahtına oturmuştur. Yeni padişaha önce Ziya Paşa sonra Sadullah Bey (Paşa), Mabeyn Başkatibi olarak tayin edilmiştir.⁸¹ Sadullah Paşa padişah hakkında şunları söylemiştir: "*Padişahımız bir millet meclisi kurulmasını istemiyor. Halkımızın bilgi ve eğitim düzeyi böyle bir adım atılmasına elverişli değildir. Yaygın güvensizliği kaldırmak için idareyi kuvvetli kanunlara bağlamak yeterlidir. Her şeyden önce maliye işlerinde reformlar yapılmalıdır. Efendimizin isteği budur.*"⁸² Böylece V. Murat'ın yönetim tarzı ve niyeti anlaşılmıştır. Mithat Paşa bundan dolayı yeni arayışa girmiştir.

Gerçekte, Mithat Paşa bir naip ya da geçici bir padişah değil, Kanun-ı Esâsiye ve meşrûta rejimini kabul edecek bir padişah aramaya çıkmıştır. Bu maksatla Veliaht Abdülhamit Efendi ile iki gizli görüşme yapmıştır. Abdülhamit, şartsız bir hükümdarlığı kabul etmeyeceğini kesinlikle bildirmiştir. Abdülhamit Efendi'yle anlaşan Mithat Paşa, V.Murat'ın deli olduğunu kabul eden bir fetva ile düşürülerek, 31 Ağustos'ta Abdülhamit'in tahta çıkarılmasını sağlamıştır. II. Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla, artık anayasa hazırlanmasının yolları açılmıştır. II. Abdülhamit, Yeni Osmanlılar ideolojisindeki "hilâfet-saltanat"ın İslâm dini temellerine dayandırılması fikrinin, Kanun-ı Esâsiye girmesinin önemini de çok yerinde olarak kavramıştır.⁸³

3.2. Kanun-ı Esâsi ve İlk Meclis-i Mebusan

Dönemin büyük reformcularından sonuncusu olan Mithat Paşa, dini okullarda geçen bir çocukluktan sonra, Sadarete küçük bir görev almıştır. Eyalet yönetiminde kendini göstererek iktidarın kademelerinde yükselmiştir. 1861'de Niş Vilayeti valiliğine atanmış, üç yıl sonra bugünkü Bulgaristan'ın hemen tamamını içine alan Tuna vilayetine gönderilmiştir. Orada ve 1869'da

⁷⁹ Halaçoğlu, Aydın, s.445

⁸⁰ Berkes, s. 309, 311.

⁸¹ Cevdet Küçük, "Murad V", *DİA*, C.31, TDV, İstanbul, 2006, s.184

⁸² Berkes, s.313-314

⁸³ Berkes, s.316-318

Bağdat'ta, idarecilikteki ustalığını ortaya koymuş ve Osmanlı merkezîyetçiliğinin en etkin idarecilerinden olduğunu göstermiştir. Daha sonra 1872'de, Sultan Abdülaziz tarafından, birkaç aylığına Osmanlı hükümetinin başına getirilmiştir.⁸⁴ Kendisi kısaca çok yönlü bir idareci, anayasacı ve devlet adamı olarak kabul edilmiştir.⁸⁵ Başarılarından dolayı, Abdülaziz tarafından genel bir reform programı hazırlamakla görevlendirilen Mithat Paşa, Osmanlı idari düzenini yeniden belirleyen Vilayet Nizamnamesi'nin uygulanmasına (1864-67) öncülük etmiştir. Vilayet merkezinden köylere kadar yeni meclisler, bayındırlık, fen ve eğitim işlerine bakacak daire müdürlükleri oluşturmuştur. Ziraat Bankası'nın çekirdeğini oluşturan Memleket Sandığı'nı kurmuştur. Vergi türlerini ve yükümlülüğünü azaltan düzenlemeler yapmıştır. Niş valisiyken açtığı "ıslahhane" adlı sivil teknik okulları yaygınlaştırmıştır.⁸⁶

1876 Anayasası'nın babası sayılan Mithat Paşa için yenileşme, eyaletlere de kulağını verip dinlemektir. Taşrayı Tanzimat'ın ayrıcalıklı laboratuvarı yapan büyük reformcuların ilki Mithat Paşa olmuştur.⁸⁷ Hizmet yıllarının büyük bir kısmı merkezde veya taşradaki idarî görevlerle geçmiş, en zayıf tarafı diplomasi olmuştur. Midhat Paşa'nın siyasi düşüncesini Osmanlıcılık, Meşveret/Meşrutiyet ve genişletilmiş bir Adem-i merkeziyyet oluşturmuştur. Dönemin güçlü paşaları Ali ve Fuad paşalardan farklı olarak, bir siyasi rejim olan meşrutiyetin gerekliliğine inanmıştır. Türk devlet idaresinin temel ilkesinin tamamıyla seçime dayandığını ve bu aslında İslâmî bir gelenek olduğunu belirtmiştir. Ali ve Fuad paşalardan ayrılan diğer yönü, Tanzimat'ın öngördüğü kısmî adem-i merkeziyyet ve tevsî-i me'zûniyyet (yetki genişliği) uygulamasının gerekirse kısmî bir federalizme kadar götürülebileceğini düşünmüştür. Bununla beraber mahallî muhtariyetin ayrılıkçılığa kadar gitmesine karşı çıkmış, devletin hâkimiyet hakları ve toprak bütünlüğü konusunda hassas olmuştur. Ayrılıkçılık, hâkimiyet hakları ve toprak bütünlüğü konularına ters hareket edildiği zaman, bu tür temayülleri gerektiğinde kuvvet kullanarak bastırmaktan çekinmemiştir.⁸⁸

Kanun-ı Esasi, yeni padişah II. Abdülhamit tarafından atanan bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Yapılan hazırlık Meclis-i Vükela tarafından incelenip padişah tarafından Sadrazam Mithat Paşa'ya yazılan bir hatt-ı hümayunla kabul ve ilan edilmiştir. Kanun-ı Esasi'nin kurduğu Meclis, 19 Mart 1877'de açılmıştır. Meclis'de 70'i Müslümanlardan, 48'i gayrimüslimlerden olmak üzere 118 mebus yer almıştır. Bu meclisin yanında 16 aza da Meclis-i Ayan'a seçilmiştir.⁸⁹

⁸⁴ Paul Dumont, "Tanzimat Dönemi: 1839-1878", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II: XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, Ed. Robert Mantran, (Çev. Server Tanilli), Adam Yayınları, İstanbul, 2001, s.65

⁸⁵ Yavuz Özgüldür, Serdar Özgüldür. "1876 Anayasası'nın Hazırlanmasında Mithat Paşa'nın Rolü Ve Fonksiyonu", *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 5, Ankara, 1994, s.311

⁸⁶ Güler ve Keskin, s.37.

⁸⁷ Paul Dumont, s.66

⁸⁸ Gökhan Çetinsaya, Ş.Tufan Bozpınar, "Midhat Paşa (1822-1884)", *DİA*, C.30, TDV, İstanbul, 2005, s.

⁸⁹ Ahmet Oğuz, *Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan*, Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2010, s.84, 129, 134

Meclis'te, Padişahın açış nutkuna verilecek cevap üzerine, Müslüman ve Hıristiyan mebuslar arasında tartışmalar çıkmıştır. Bir süre sonra, Meclis'in geçirdiği tasarıları Abdülhamit kanunlaştırmamaya başlamıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşında ordunun yenilmesi ve Ruslarla 13 Ocak'ta ateşkes antlaşması yapılmasından az sonra, Abdülhamit 13 Şubat 1878'de Meclis'i dağıtmıştır.⁹⁰ Meclisin kapanması sürecine çeşitli nedenler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında, Balkanlardaki isyanlar, Rus savaşı, ekonomi üzerinde tartışmalar ve padişahın bu gidişte suçlanması gösterilmektedir.⁹¹

Kanun-ı Esasi'nin yapılmasında güdülen hukuksal amaçlar gerçekleşmediği gibi, düşünülen siyasal ve diplomatik amaçlar da gerçekleşmemiştir. II. Abdülhamit, Cevdet Paşa gibi ünlü bir devlet adamının önemli yardımlarıyla, Kanun-ı Esasi mimarlarını bertaraf etmiştir. Böylece Abdülhamit öteki ünlü bir paşa olan Vefik Paşa'nın yardımıyla Meclis'i de dağıtmış, hükümet, ordu, dinî kurul ve kurumlar saraya bağlanmıştır.⁹²

II. Abdülhamit şüpheyle baktığı bazı kimseleri sürgüne göndermiştir. Daha önceki padişaha mabeyn kâtipliği yapan Sadullah Paşa, II. Abdülhamit tarafından ihtilalci ekipten sayılmıştır. Bu yüzden kendisine şüpheyle bakılarak Berlin sefaretine gönderilmiştir. Paşa, Vefat edene kadar Avrupa'da kalmıştır.⁹³

Meclis kapandıktan sonra Meclisin kapanmasını istemeyen muhalif grup, sert muhalefete girişmiştir. Bundan rahatsız olan saray, sert muhalefet yapan muhalifleri İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. Bunun yanında Meclis kapanmasına rağmen Kanun-ı Esasi yürürlükte kalmıştır. Sadrazam Mişat Paşa Yıldız Mahkemesinde yargılanarak Taif'e sürgün edilmiştir. Bu esnada Meclis-i Umumi'nin bir parçası olan Ayan Meclisi devam etmiş hatta yeni atamalar yapılmıştır.⁹⁴

II. Abdülhamit tahtta olduğu dönemde (1876-1909), Batı'yı model almış fakat yenileşmenin yöntemini kendisini tahta taşıyanlardan farklı düşünmüş ve uygulamıştır. Batı'nın tekniğini, idari sistemini, askeri teşkilatını ve eğitimi sistemin almıştır. Fakat bunların yanında toplumun temel değerlerine sahip çıkan ve Müslümanlığı tebaası arasında yaygınlaştırmaya gayret göstermiştir. II. Abdülhamit'in bu politikasına karşı muhalefeti Avrupa'da Jön Türkler yürütmüştür.⁹⁵ Padişahın uygulamalarından rahatsız olan bu grubun muhalefeti çok etkili olmuştur.

II. Abdülhamit'in uyguladığı yenileşme hareketleri, iç ve dış politika uygulamaları ile yönetim sistemi, kendisinden memnun olmayanlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Fakat II. Abdülhamit'in toplumun kendi öz ve milli değerlerini koruyarak yenileşme çalışmalarını yürütmesi doğru bir yöntem olarak kabul edilebilmektedir. Kendisi devletin, binlerce yıldır meydana getirilmiş olan siyasal, sosyal,

⁹⁰ Berkes, s.336

⁹¹ Oğuz, s.236

⁹² Berkes, s.335-336

⁹³ Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2011, s.143.

⁹⁴ Oğuz, s.247, 249, -250

⁹⁵ Mardin, s.15

kültürel ve millî alt yapısının, devletin dinamikleri göz ardı edilerek, Batılılaşma gayesiyle birden ortadan kaldırılması veya değiştirilmesinin başka sorunlara yol açacağını önceden görmüştür. Ki bu öngörünün doğru olduğu sonradan anlaşılacaktır.

II. Abdülhamit Meclisi tatil edip 1877'den sonra Kanun-ı Esasi'yi de ortadan kaldırıncaya, devletin içinde ve dış ülkelerde gizli cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetler zaman içerisinde Jön Türkler olarak anılmamaya başlamıştır. Amaçları 1876 Anayasası'nı tekrar ilan ettirmek olan bu cemiyetlerden birisi İttihat ve Terakki cemiyetidir. 1889'da kurulan bu cemiyet, Ahmet Rıza Bey ve İbrahim Temo tarafından kurulmuştur. Bu Jön Türk grupları 4 Şubat 1902'de Paris'te gizli bir toplantı yapmıştır. Daha sonra Ahmet Rıza Bey ile Prens Sabahattin grupları geçici bir anlaşmayla birleşmiş ve Balkan halkının da yardımını sağlamışlardır.⁹⁶

Yurt içinde ve yurt dışındaki bu sert muhalefet çalışmalarına, Avrupa devletleri de destek vermiştir. Sonunda II. Abdülhamit muhalefetin talepleri doğrultusunda 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyeti ilan etmiş, yeniden parlamenter sisteme geçişi sağlamıştır. Böylece 1908 seçimleri yapılmıştır. Seçimlerden sonra iktidarı İttihat ve Terakki üyeleri ele geçirmiş ve üyelerinden Sait Paşa hükümetin başına getirilmiştir. Padişah II. Abdülhamit de tarihte 31 Mart Vakası olarak da bilinen, 13 Nisan 1909'da tertip edilen bir isyan neticesinde tahttan indirilerek yerine V. Mehmet Reşat (1909-1918) hükümdar yapılmıştır. II. Abdülhamit kadar kudretli bir padişah olmayan yeni padişahla birlikte, İttihat Terakki Partisi devleti ele geçirerek yönetimi ele almıştır. Meşrutiyet idaresi kurulduktan sonra yenileşmenin yöntemi konusunda farklı fikirlere sahip gruplar arasında mücadele başlamıştır. Yenilikçi grup olarak adlandırılan grup Batıcılar ve Türkçüler olarak ikiye ayrılmıştır. Batıcıların başında Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Süleyman Nazif, Kılıçzade Hakkı ve Ahmet Muhtar yer almıştır. İslamcılar olarak adlandırılan grubun önde gelenleri ise Prens Sait Halim, M.Şemseddin, Musa Kazım ve Hacı Fehim'dir.⁹⁷

1889-1908 arasında Jön Türkler Türk milliyetçiliğini açıkça ortaya koymamıştır. Jön Türklerin 1908-1913 arasında vurguladıkları Türk ulusal özellikleri, Türklerin hâkim oldukları merkezîyetçi bir Osmanlı Devleti meydana getirme siyasetini uygulamıştır. Bu durum Balkanlarda ve Yakınoğu'da isyanların başlamasına neden olmuştur. Türk Milliyetçiliğinin teorisyeni kabul edilen Ziya Gökalp'ın (1875-1924) fikirleri Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, M.Fuat Köprülü, Halide Edip Adıvar, Mehmet Emin, Hüseyin Cahit Yalçın, Akil Muhtar, Hüseyinzade Ali ve Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi tanınmış aydınları da içine alarak etkilemiştir.⁹⁸

3.3. Ekonomi

Osmanlı Devleti İngilizler'le Baltalimanı Ticaret antlaşması yapmıştır. Bu antlaşmanın ardından diğer Avrupa devletleriyle benzer antlaşmalar imzalanmıştır. Bu antlaşmalar neticesinde

⁹⁶ Kemal Karpat. *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş, İstanbul, 2010, s.100-101

⁹⁷ Karpat, s.107-108

⁹⁸ Karpat, s.110, 114

devletin gümrük gelirleri azalmıştır. Yabancıların ülke içinde serbest ticaret yapmalarıyla birlikte yabancı tüccar sayısı artmış, bunlarla ilgili davalar önemli bir sorun olmuştur. Devlet adamları ülkede ticaret, sanayi ve tarımı geliştirmek amacıyla çalışmalar yapmak üzere Ticaret Nezareti'ni kurmuştur (24 Mayıs 1839). Aynı yıl içerisinde bir Mahkeme-i Ticaret oluşturulmuş, mahkemede tüccar temsilcileri de yer almıştır.⁹⁹

Tanzimat'ın en önemli maddelerinden biri iltizamın kaldırılmasına ve herkesten gelirine göre vergi tahsiline yönelik olmuştur. Nitekim II. Mahmut, 28 Şubat 1838'de Hazîne-i Âmire ile Mansûre Hazinesi'ni Umûr-ı Mâliyye Nezâreti adıyla birleştirmiş, müsâdereyi kaldırıp memurlara maaş bağlamıştır. Kendisinin ölümünden iki ay sonra 2 Eylül 1839'da Maliye Nezâreti lağvedilip Hazîne-i Âmire ile Hazîne-i Mukataât defterdarlıkları kurulmuştur. 19 Ocak 1840'da Tanzimat'ın uygulandığı yerlerin malî işleriyle ilgilenmek üzere Maliye Nezâreti yeniden kurulmuştur. Fakat iltizamın lağvı ve yeni sistemin kurulması sürecinde hazine gelirlerinde büyük düşüşler olmuştur. Bütün bu çalışmaların amacı Hazine gelirlerinin mahallî idareciler elinde telef olmasını önlemek amaçlanmıştır. Yeni sistemden vali, mütesellim, eşraf, âyan, sarraf, mültezim, voyvoda gibi zengin zümrelerin çıkarları zedelenmiştir. Bu zümreler, Tanzimat'ı başarısızlığa uğratmak için halkı kışkırtıp çeşitli engellemeler yapmıştır. Zira bunlar, vergi oranının gelire göre tespitiyle birlikte daha fazla vergi verecekleri gibi öteden beri kendilerine tanınan muafiyetleri de kaybetmişlerdi. Gayrimüslimlerden alınan Cizye tahsilinde ise daha önce yerel biçimde uygulanan maktû bir meblağın alınması usulü Tanzimat'la birlikte bütün ülkeye yaygınlaştırılıp Cizyedarlık memuriyeti kaldırılmıştır. Böylece gayrimüslim tebaa düşük gelirli (ednâ), orta halli (evsat) ve zengin (âlâ) olmak üzere merkezde düzenlenen cizye defterlerinin muhassıllara verilmesi, onların kocabaşılar vasıtasıyla bu vergileri tahsil edip merkeze göndermesi usulü benimsenmiştir. 1875'te başlayan Hersek isyanını önleyebileceğini söyleyen Mahmud Nedim Paşa ikinci defa Sadarete getirilmiştir. Kendisi bütçedeki 5 milyon liralık açığı kapamak ve yeni gelir kaynakları bulabilmek amacıyla Rus büyükelçisi İgnatiev'in etkisi altında bir plan hazırlamıştır. Planda, *“devletin düzenli borçlarının faizi ve ana parası için ödenmesi gereken yıllık 14 milyon liranın yarısının ödenmesi, diğer yarısının 5 milyonuyla bütçe açığının kapatılması ve 2 milyon lira ile ordunun giderlerinin karşılanması”* öngörülmüştür. Beş yıl süreyle borç ve faizlerin yarısının nakit, yarısının %5 faizli senetle ödenmesine dair 6 Ekim 1875 tarihli hükümet kararı ilân edilmiştir. Bu karar tahvil fiyatlarında hızlı bir düşüşe, içte ve dışta büyük tepkilere yol açmıştır. Bu arada Hersek'teki isyan Bosna'ya sıçramış, ardından Bulgarlar hareketlenmiş, Balkanlar'daki isyanlar Rusya'nın etkisiyle güç kazanmıştır. Fransa ve Almanya konsoloslarının ölümüyle sonuçlanan Selânik olayı devleti iyice zora sokmuştur. Bütün bu siyasi olaylar ve 6 Ekim 1875 tarihli hükümet kararı, o zamana kadar paralarının geri ödemelerini düzenli olarak alan Avrupalıları devletin aleyhine döndürmüştür. İktidarı ele geçirmek isteyen Midhat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın yönlendirmesiyle

⁹⁹ Akyıldız, “Tanzimat”, s.1

İstanbul'daki medrese talebeleri de ayaklanmıştı. 11 Mayıs 1876'da Mahmud Nedim Paşa Sadaret'ten azledilip yerine Mütercim Rüşdü Paşa getirildiyse de ortalık durulmadı.¹⁰⁰

Ekonomi alanında da kafa yoran, fikir üreten Cevdet Paşa, iktisadi hayatta liberalizmi benimsemiştir. Bununla birlikte devletin kalkınması için kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini savunmuş, iş hayatında Müslümanların da anonim şirketler kurmasını teklif etmiştir.¹⁰¹

Liberalizni düşünen diğer devlet adamı Sakızlı Ohannes Paşa (1836-1912) olup, Ekonomik liberalizmin Osmanlı'daki öncülerinden sayılmıştır. 1881 basım tarihli "*Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel*" ismini taşıyan ve Türk tarihindeki ilk klasik ekonomi kitabını hazırlamıştır. Ohannes Paşa, Osmanlı ekonomisinin önündeki tek çıkış yolunun liberalizm olduğunu vurgulamıştır. İmparatorluğun kalkınması için serbest rekabeti gerekli görmüş himayecilik, devletçilik ve tekel usulüne, narha yani devletin fiyatları belirlemesine karşı çıkmıştır. Eserinde özel mülkiyeti savunmuş, o dönemde Avrupa'da tartışılmakta olan sosyalizmi eleştirmiş ve bunun insan doğasına aykırı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mekteb-i Mülkiye'de "Usul-i İdare" ve "İlm-i Servet-i Milel" dersleri vermiştir.¹⁰²

3.4. Eğitim

II. Mahmut döneminde eğitim, eskinin üzerine konularak daha ileriye götürülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde 1824'te ilk eğitim zorunlu hale gelirken 1838'de rüştiye açılmıştır. Böylece ilkokullara öğretmen yetiştirmek, öte yandan Tıbbiye ve Harbiye gibi okullara öğrenci yetiştirmek düşünülmüştür.¹⁰³ 1827'de Tıbbiye ve Harbiye'nin açılmasıyla 1826'da kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye taburlarının ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.¹⁰⁴ Abdülmecit 1845'te Maarif Meşveret Meclisi kurulduğunu ve eğitimin amacının "*din ve dünya için gerekli olan din bilgilerini ve fenleri yaymak ve halk arasında cahilliği kaldırmak*" olarak belirlemiştir. İlk kuşak öğretmen okulu öğretmenleri, 1848'de Darül Muallimin adıyla Cevdet Paşa'nın önderliğinde medrese mezunları arasından seçilmiştir. 1870'te ise kız öğretmenler için Darül Muallimat açılmıştır. 1883'te okul yönetimine kadınların tayini başlamıştır.¹⁰⁵ Bu yüzyılda kadınlar eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bunlar öğrencilikten eğitim yönetimine kadar eğitimin her kademesinde bilfiil yer almışlardır.

Bu dönemde askeri eğitimin yanında sivil okulların faaliyetlerinde de yenileşme çalışmaları yapılmıştır. İlk başlarda öğretmen sıkıntısı çekilmiş olsa da açılan öğretmen okullarıyla bu meselenin çözümüne gidilmiştir. Ayrıca kız öğrencilerin eğitimine de önem verilmiş ve öğretmen ve eğitim yöneticisi olan bayanlar yetiştirilmiştir.

¹⁰⁰ Akyıldız, "Tanzimat", s.4-5.

¹⁰¹ Halaçoğlu, Aydın, s.445

¹⁰² Güler ve Keskin, s.36

¹⁰³ Berkes, 180-182

¹⁰⁴ Berkes, 184

¹⁰⁵ Berkes, 230-231

Mustafa Reşit Paşa, maarif alanında çalışmalarında da bulunmuş, ilköğretimi ilk, orta ve üniversite olmak üzere teşkilatlanmasını istemiştir. Bu işler için Mekatib-i Umumiye Nezareti ve bir Meclis-i Maarif teşkil edilmiştir.¹⁰⁶

Eğitim alanında Tanzimat döneminde yerleşen ikiliğe karşı, bütün eğitim ve öğretimi bütünleştirecek bir kuruma duyulan ihtiyaç karşısında, 1851’de Encümen-i Dâniş adı altında bir ilim meclisi, akademi kurulmuştur. Henüz ulema mesleğinde bulunan Cevdet Efendi, bu kurumun programını çizmeye memur edilmiştir. Cevdet Paşa, bu kurumu “fikir tartışmalarını geliştirmek, bilimsel araştırmaları teşvik etmek, bilimlerin teşviki ve cahilliğin kaldırılması için gerekli önerileri sağlamak amaçlarıyla kurulmuş bir örgüt olarak” nitelendirmiştir Encümen-i Dâniş, bilimler ve dil-edebiyat alanında en büyük katkısı, Cevdet Paşa’nın yazmaya memur edildiği tarih olmuştur.¹⁰⁷

Ayrıca Cevdet Paşa, Kur’an’ın basılması olayını da anlatmıştır. Cevdet Paşa bu durumu “*memur Ali Efendi marifetiyle Şakirzade’nin meşhur Mushaf-ı Şerifi tab ettirildi*” diye kaydetmiştir.¹⁰⁸

3.5. Edebiyatçılar – Gazeteciler

Önemli bir gazeteci olan Münif Paşa’nın asıl adı Mehmet Tahir’dir. Mecmûa-i Fünûn ve Hazîne-i Evrâk dergileriyle Cerîde-i Havâdis gazetesinde çok sayıda makalesi yayımlanmıştır. Sekiz adet eser hazırlamıştır. Muhâverât-ı Hikemiyye (İstanbul 1859) adlı eseri, Voltaire’nin bir eserrini, Fénelon’un Oeuvres ismiyle toplu olarak yayımlanmış yazılarından ve Fontenelle’in Dialogues des morts adlı kitabından seçilmiş felsefî diyalog tarzındaki bir dizi metnin tercümelerini içermiştir. Kitap, Yûsuf Kâmil Paşa’nın Fénelon’dan çevirdiği Tercüme-i Telemak’tan önce basıldığı için Batı dillerinden çevrilen ilk edebî ve felsefî eser olma özelliğini taşımaktadır. Kitapta yer alan on bir (11) diyalog sırasıyla evrenin yaratılışı ve anlamı, şöhret tutkusu ve medeniyet, toplumların kalkınma ve gelişmesi, vatan severlik ve millî menfaatlerin üstünlüğü, saray hayatında mutluluğun imkânı, Tanrı’nın ispatı, ekonomik hayat ve kalkınma, Avrupalı aydınının Amerikalı yerlilere bakışı, filozoflar ve devlet adamları, kadının eğitimi, insanın acımasızlığı ve hayvan hakları konuları olmuştur.¹⁰⁹

Antep ulema zadelерinden olup Antep, Şam ve Mısır’daki tahsilinden sonra İstanbul’a gelerek, tercüme odasına girmiştir. Bilahare yabancı diller ve yeni ilim dalları tahsiline de çalışmış, bu suretle Doğu ve Batı ilimleri hakkında bilgi sahibi olmuştur. Uzun süre Tahran sefaretinde bulunmuştur.¹¹⁰ Sultan II. Abdülhamit’in saltanatında Maarif ve Ticaret nezaretine atanmış,

¹⁰⁶ Mehmet Kaplan, “Mustafa Reşit Paşa ve Yeni Aydın Tipi”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, yay. Haz. Halil İncalcık, Mehmet Seyitdanlioğlu, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2011, s.475

¹⁰⁷ Berkes, s.235

¹⁰⁸ Cevdet Paşa, “Vakanüvis Cevdet Paşa’nın evrakı”, *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, Sene: VIII, 46, 1917, s.228

¹⁰⁹ İsmail Doğan, “Münif Mehmet Paşa (1830-1910)”, *DİA*. C.32, TDV, İstanbul 2006, s.11.

¹¹⁰ Ali Fuat, “Münif Paşa”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C.1, Sayı: 4, Letafet Matbaası, İstanbul, Mart-Mayıs, 1930, s.2

bilahare ikinci defa olarak Maarif nezaretine getirilmiş ve bu hizmette iken rütbe-i vezarete getirilmiştir.¹¹¹

Tahir Münif tarafından Encümen-i Daniş'in yerine Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (Osmanlı Bilim Derneği) kurulmuştur. Bu derneğin yayın organı Mecmua-ı Fünun'dur. Dergi, Osmanlı Devleti'nde gün ışığına çıkan pozitif düşüncenin ilk laboratuvarlarından biri olmuştur.¹¹²

Osmanlı Devleti'nin önemli aydınlarından birisi de Şemsettin Sami (1851-1904)'dir. Aslen Yanya vilayetinin Ergeri sancağına tabi Perderi kazasının bir nahiye merkezi olan Fıraşer köyünde doğmuştur. Ailesi Osmanlı hizmetinde bulunmaya heveskâr oldukları cihetle konaklarında daima bulundurdıkları hocalardan çocuklarının Arabi ve Farisi eğitimine dikkat etmişlerdir.¹¹³

Şemsi beyin ilk ilmi eseri "Kamus-u Fransevi"dir. Halkı Avrupa ilimlerine teşvik için cep kütüphanesi oluşturmuştur. Fransızların linguistique dedikleri ilmin olduğunu Türklere ilk defa Sami Bey bildirmiştir. Fenle alakalı Hafta adlı dergi çıkarmıştır. Türkçede tenkit usulünü meydana getirmiştir. Cep kütüphanesinin bir cildi de nokta, virgül vesairenin gereğinden ve nasıl kullanılacaklarından bahsetmiştir. Dilimize, maarifimize unutulmaz hizmetlerde bulunan Sami Bey, gazetecilik sahasında 6, 6 tercüme eser, 13 cep kütüphanesi, 6 kamus, 2 müntehabat (antoloji), 3 temsil, 7 ders kitabı, 4 gayrı matbu eser bırakmıştır.¹¹⁴

Batılılaşma döneminin önde gelen kişilerinden olan İbrahim Şinasi ise, Aydınlanma felsefesine büyük hayranlık duymuştur. Eserlerinde İslam'a çok nadir olarak atıfta bulunmuştur. Ziya Paşa (ö.1880) ise, Batı'dan gelen modellere karşı büyük güvensizlik duyarken, öte yandan yeni düşüncenin en ateşli savunucularından biri olarak ortaya çıkmıştır. Eserlerinin ilhamını İslam mistik düşüncesinden almış, dinine ve kültürüne bağlılık sergilemiştir. Şinasi ve Ziya Paşa, başyazarlığı, ülkenin yenileşmesi için sürdürdükleri faaliyette kullanmışlardır. İkisi birlikte, 1868'de Londra'da Hürriyet gazetesini çıkarmıştır.¹¹⁵

İbrahim Şinasi aynı zamanda basın dilinin gelişmesine katkı sağlamıştır. 1861'de önce Ağâh Efendi tarafından kurulmuş olan Tercüman-ı Ahval'de ilk yazılarını yazdıktan sonra, 1862'de Tasvir-i Efkâr'ı çıkarmaya başlamıştır. Şinasi dil ve edebiyat çağdaşlaşmasının öncüsü sayılmıştır.¹¹⁶

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Türk edebiyatı ve Türk siyasî hayatında büyük etkiler meydana getiren vatan ve hürriyet şairi, dava ve mücadele adamı, edip, yazar, gazeteci ve idarecisi

¹¹¹ Ali Fuat, Münif Paşa, s.3

¹¹² Dumont, s.68

¹¹³ Necip Asım, "Şemsettin Sami", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C.1, Sayı: 2, Letafet Matbaası, İstanbul, Eylül 1929, s.24

¹¹⁴ Necip Asım, Şemsettin Sami, s.26-30

¹¹⁵ Dumont, s.68-69

¹¹⁶ Berkes, s.261-262

olarak tanınan Namık Kemal'dir.¹¹⁷ Yetenekli olup daime üretken olmuştur. İbret ve Tasvir-i Efkâr gibi birçok basın organında yazmış, Genç Osmanlılara katılmıştır.¹¹⁸ Yurt dışında geçirdiği 5 yıl boyunca, buldukları Avrupa başkentlerinde Osmanlı mutlakiyeti olarak adlandırılan fikre karşı propagandalarını yürütmüştür.¹¹⁹ 1876 tarihli Kanuni Esasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da aralarında bulunduğu bir heyet tarafından, 1831 tarihli Belçika Anayasası örnek alınarak hazırlanmıştır.¹²⁰

Mısırlı Prens Mustafa Fazıl da 1867'de sultana seslenen ve reform programı öneren bir açık mektubu yayınlamış, on binlerce nüshası basılıp, devletin her yerinde dağıtılmıştır. Önerdiği reform programının temelinde bir anayasal rejimin kurulması yer almıştır.¹²¹

3.6. Yabancılar

XI. yüzyılda Anadolu ve Suriye'den çıkarılmak istenen Türkler, XIX yüzyılda Avrupa'dan çıkarılmak istenmiştir. "Barbar" ve "despot" diye haksızca isimlendirilerek yaptıkları ikiyüzlü haksızlıkları meşrulaştırmak istemişlerdir. Batılı güçlerin Türklere karşı genellikle düşmanca olan görüşleri XIX. Yüzyılda nispeten ve bazı olayların, örneğin 1848'de ortaya çıkan Macar Mültecileri Meselesi ve Kırım Harbi'nin etkisiyle olumlu ve gerçekçi bir vaziyet almıştır. Bu gelişmelerden sonra, her ne kadar Kırım Harbi (1853-1856) sonrasında yapılan Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni hukuken bir Avrupa devleti saymışlarsa da, uygulamada buna hiçbir zaman gereken ve yeterli ilgi gösterilmemiştir. Zaten böyle bir yaklaşım, zayıf bir Osmanlı'nın Batı ihtiras ve çıkarlarına daha iyi hizmet etmiş ve dönemin emperyalist karakterinden dolayı meydana gelmiştir. Dolayısıyla Türklere karşı farklı ve çelişen yaklaşımlar bu yüzyılda da devam etmiştir. XIX yüzyılda birçok defalar İngiliz başbakanlığı yapmış ve bu yüzyılın en tanınmış liderlerinden olan William Gladstone Avrupa'daki Türk düşmanlığı fikrini savunanların en tipik ve önde gelen örneklerinden olmuştur. Bunun yanında Avrupa'da Türkler'in barbarlar ve zalimler olduğu fikrine karşı olanlar da yok değildi.¹²²

Öyle ki, 1820'lerde Yunan ayaklanmasına bizzat katılan ve Türk düşmanı olarak bilinen ünlü İngiliz Çairi Lord Byron dahi stratejik bölgelerin kimsenin hâkimiyetine girmesini istememiştir. Osmanlıların korkak olmadıklarını, başka dinlerin mensuplarını yakmadıklarını, suikastçı olmadıklarını, padişahlarına sadık kaldıklarını ve Allah'a sorgusuz bağlı olduklarını belirtmiştir. Eğer yarın Türkler, Ayasofya'dan uzaklaştırılır ve Rus veya Fransızlar onların yerini alırsa, Avrupa'nın bu değişimden zarar göreceğini belirtmiştir. Türklerin sınırlı da olsa topraklarına saygı gösterilmesi gereğini kabul etmiş, İngiltere'nin de bu zorunluluğa kabul etmesini tavsiye

¹¹⁷ Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal", *DİA*, C.32, TDV, İstanbul, 2006, s.361.

¹¹⁸ Dumont, s.69, 71

¹¹⁹ Dumont, s.72

¹²⁰ Güler ve Keskin, s.39

¹²¹ Dumont, s.71-72

¹²² Yetişgin, "Ondokuzuncu Asırda Osmanlı Yenilikleri...", s.89-90

etmiştir. Bunun yanında Çar I. Nicholas'ın Osmanlı'yı Avrupa'nın hasta adamı olarak nitelenmesiyle politikacılar, entelektüeller, aydınlar, devlet adamları ve tarihçiler, işlerine geldiği gibi yorum yapmaya ve yazılar yazmaya başlamışlardır.¹²³

Batı'nın önemli bir sömürgeci devleti olan İngiltere'nin Büyükelçisi Lord Stratford Caning, 1832'de Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Osmanlı'nın yenilenmesinin gerekliliğine inanmıştır. Canning 7 Mart 1832'de bu konuda, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a bir muhtıra göndermiştir. Buna göre, Osmanlı devletinin yeni bir idare sistemine, etkili bir orduya ve mali ıslahata ihtiyacı olduğundan bahsetmiştir. "Devletin yıkılma vakti gelmek üzeredir belki de gelmiştir" diyerek durumun ciddiyetini vurgulamaya çalışmıştır.¹²⁴

Canning, 1842'de İstanbul'a elçi olarak gelmiştir. Kendisine en büyük yardımcının da Mustafa Reşit Paşa olduğunu belirtmiştir. Canning, devrim meselelerinin çoğunda fikir birliği etmelerine rağmen, işin uygulanmasında Reşit Paşa'nın çekingen ve ağır davrandığını belirtmiştir. Canning'in idarenin ıslahı konusunda sunduğu çeşitli önerileri değerlendirmek üzere, 1848 yılında Babıâli'de bir komisyon kurulmuştur.¹²⁵

Osmanlı askeri teşkilatının yetersizliği konusunda gözlemleri bulunan Mareşal Marmont, Osmanlı askerinde askere alma yöntemi yanlışlığı, zeki subay eksikliği ve taktiklerin hatalı olması şeklinde tespit etmiştir.¹²⁶

1830-1837 yılları arasında İngiliz elçilik başkâtipleri David Urquhart ve Sir Henry Layard, 1838 Ticaret Anlaşmasının hazırlık döneminde büyük çaba göstermişlerdir. Adam Smith ve Ricardo'nun yapıtları üzerine geniş tartışmalar açarak genç Babıâli mensuplarını etkilemişlerdir. Sir Henry Layard, büyükelçi Canning'in desteğiyle Osmanlı eyaletlerinde dolaşarak, kazılar yapmıştır. Kazı yapması ve bulduğu eserleri dışarı yollayabilmesi için 1846'da bir ferman çıkarılmıştır. Asur eserleri ve Bodrum kazılarında çıkanlar British Museum'a götürülmüştür. 1846'da Sultan Abdülmecid, dünyanın yedi harikasından sayılan Bodrum Mausoleum taşlarını Canning'e hediye etmiştir. Hediye teşekkürlerle kabul edilmiş ve bazı parçalar British Museum'a taşınmıştır.¹²⁷

İngiliz gazeteci, yazar ve diplomat David Urquhart, Türklerle ilgili eserleriyle tanınmıştır. 1838'de yaklaşık 1000 sayfa hacmindeki *The Spirit of the East* adlı iki ciltlik eserini yayımlamıştır. Bu eser o güne kadar Müslüman Doğu ve özellikle Türkler'le ilgili olarak yazılanlardan çok farklı bir özellik taşımıştır. Yazar, Osmanlı Türkleri arasında ruh ve fazilet planında yaşanan bir hayattan,

¹²³ Yetişgin, "Ondokuzuncu Asırda Osmanlı Yenilikleri...", s.94

¹²⁴ Frank Edgar Bailey, "Palmerston ve Osmanlı Reformu (1834-1939), (çev. Yasemin Avcı), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, yay. haz. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2011, s.307-308

¹²⁵ Güler ve Keskin, s.38

¹²⁶ Bailey, s.316

¹²⁷ Güler ve Keskin, s.38-39

dürüstlükten, hoşgörüden, âdil idareden, misafirperverlikten, kadına olan saygıdan ve bütün bunlarla ilgili Batı'daki imajın yanlışlığından söz etmiştir. Onun bu eseri özellikle Avrupa'da yankılar uyandırmıştır. Urquhart, Kırım savaşının ardından Avrupalı devletlerin Osmanlı sultanına yayımlattıkları İslahat Fermanı'nın haksız bir baskının sonucunda ortaya çıktığını savunmuştur. Bu fermanın Hıristiyanları Müslümanlardan daha ayrıcalıklı duruma getirdiğini ileri sürmüştür. 1856 yılında Foreign Affairs Committee (Dış İlişkiler Komitesi) isimli bir cemiyet kurmuştur. Bu cemiyetin başlıca amacı, Avrupa'nın el birliğiyle reform, ıslahat gibi sebeplerle düzenini bozduğu Osmanlı Devleti'nin milletlerarası alanda haklarını savunmak ve Rusya'nın bu devlet üzerindeki emelleri konusunda resmî makamları uyarmak olmuştur. Free Press bu cemiyetin yayın organı olarak 1855'te yayımlanmaya başlanmıştır.¹²⁸

Urquhart ayrıca, Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi durumunu kriz olarak nitelendirmiş, kriz iyi yönlendirilirse hızlı bir biçimde yeniden yapılanmanın sağlanacağını belirtmiştir.¹²⁹

Avusturya Prensi olan Metternich, 1841'de Avusturya elçisi olan ve İstanbul elçiliğinde bulunan Kont Appony'ye gönderdiği ve içinde Babiâli'ye yönelik tavsiyelerin yer aldığı uzun telgrafta şunları söylemiştir: “Osmanlı Devleti çöküş döneminde bulunan bir bedendir. Şurasını gizlemeye çalışmamalıdır ki, çöküş sebebi arasında ilk emelleri Sultan Selim tarafından atılıp son padişahın ancak derin bir cehalete ve sonsuz bir hayale dayanarak teşvik ettiği Avrupa tarzındaki düşünce ıslahatını zikretmek gerekir. XIX. Yüzyılda uluslararası politik arenada Rusya'nın önünü kesmek isteyen Batılı büyük güçler, bu alanda yapılacak reformları da yakından izlemekteydiler. Bu güçlerin başında ise İngiltere gelmiştir. İngiltere'nin Babiâli nezdindeki büyükelçisi İngiltere elçisi olan Sir Henry Bulwer, Osmanlı Devleti'nin sorununu “Avrupahılaşma ihtiyacı” olarak tanımlamış ve bu doğrultuda yapılacak reformlar konusunda öneriler geliştirmiştir.¹³⁰

3.7. Musul'da Yenileşme Taraftarı Yazarlar

XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyılın başlarında Musul'da Osmanlı yenileşmesine destek veren yazarlar yer almıştır. Bunlar, Ömerzade Yasin ve Ömerzade Emin kardeşler olup, eserlerinde XVIII. yüzyılın gerçeklikleri temel alınmıştır. Yasin'in kitaplarından “Gara'ib el-asar”da XVIII. yüzyılın son on yılı ile XIX. yüzyıl başındaki gelişmelere değinilmiş ve devletin geçirmekte olduğu siyasi bunalım karşısında çaresizlik duygusu yaşanmıştır. Ömerzade Yasin'in saltanata bağlılığı sürmekle birlikte, örtülü biçimde önerdiği reform gündemi, saltanatı yayılmacı Avrupa'nın karşısına bir kalkan gibi çıkarmayı içermiştir. Ömerzade'nin önerdiği çözüm, XVIII. yüzyıl bürokratlarının yazılarındaki öğütlere benzememiştir. Üst üste gelen yenilgilerin suçunu vezirlerin beceriksizliği ve yolsuzluğa karışmalarına bağlamamıştır. Orduda reform da düşünmemiştir. Ömerzade “halkçı” bir gündemin peşine düşmüştür. 1812 Rus yenilgisinin ardından Hıristiyan

¹²⁸ Hüseyin Çelik, “Urquhart, David”, *DİA*, TDV, C.42, İstanbul, 2012, ss.180

¹²⁹ Bailey, s.308

¹³⁰ Güler ve Keskin, s.39

Ruslara karşı savaşmak üzere yeni bir bilinçle ümmet oluşturma ve onu harekete geçirmeyi önermiştir. Yukarıdaki kardeşlerle bir ilgisi olmayan Musul'un diğer yazarlarında Ali bin Yasin el-Ömeri, "Ravdat el-ahbar" adlı eserinde, devletin siyasi sistemine ısrarlı eleştiriler yöneltmiş, siyasi otoritenin o günkü biçimi yerine başka bir seçenek önermiştir. Ömerzade Ali, yönetimin meşruiyeti üstüne inceleme yapmış, reform konusunda sultana öğüd vermiştir. Öğütlerinin, yenilikçi bir sultanın devleti yeniden yapılandırırken yapması ve kaçınması gerekenlere örnek oluşturacağını umut etmiştir. Musul'da hazırlanmış diğer çalışma ise XIX. yüzyılda yapılan ilk reformların ardından toprak yasası üstüne yazılmış hukuki görüşleri ve yorumları derlemiştir. 1844-45'de yazılmış olmakla birlikte, tek bir hukukçuya mal edilememiştir.¹³¹

3.8. Osmanlı Sefirleri Ve Sefaretnameleri

Yabancı ülkelere gönderilen elçilik heyeti raporlarına Sefaretname denmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı'ya karşı zorunlu biçimde tavır değiştirip daha yumuşak uygulamalarla siyasi davranılmaya başlanmıştır. Londra, Paris, Berlin ve Viyana olmak üzere sadece dört merkezde açılan daimî elçiliklerden sonra, ilk elçilerin sefaretname yazma alışkanlıkları devam etmiş olmakla beraber uzun sürmemiştir. III. Selim devri sonunda elçiliklerin ihmal edilmiş ve II. Mahmut döneminin son on yılı içinde sefaretname yazılma âdeti tamamen terkedilmiştir. Öte yandan modern diplomasi, genel haberleşme ve iletişim vasıtalarındaki önemli gelişmeler bu âdetin kalkmasına yol açmıştır.¹³²

XIX. yüzyıl, Osmanlı sefirleri, sefaret tarihleri, sefaret yerleri ve onların hazırladıkları sefaretnameler ile takrirleri aşağıda liste halinde sunulmuştur:

- Fransa Sefaretnamesi (1802)
- Fransa Sefaretnamesi (1221-1226 H.—1808-1811) Elçi: Seyyid Abdürrahim Muhib Efendi
- Fransa Sefaretnamesi (1806) Elçi: Seyyid Mehmed Emin Vahîd Efendi
- İran Sefaretnamesi (1807) Elçi: Seyyid Mehmed Refi' Efendi
- Musavver İran Sefaretnamesi Elçi: Yasinci Zade Seyyid Abdülvahhab Efendi
- Takrirler (Londra Sefaretnamesi-1812) Elçi: Mehmed Namık Paşa
- Avrupa Risalesi (1838) Elçi: Seyyid Mustafa Sami Efendi (Paşa)
- İtalya Seyahatnamesi (1838) Elçi: Mehmet Sadık Rıfat Paşa
- Risale (Sefaretname) (1845) Elçi: Abdürrezzak Bahir Efendi¹³³

¹³¹ Güler ve Keskin, s.27

¹³² Kemal Beydilli, "Sefaretname", DİA, C.36, TDV, İstanbul, 2009, s.292-293.

¹³³ Faik Reşit Unat, Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri, Tamamlayıp Yayımlayan Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2008, s.VII-IX. (Ayr. Bz. Bu konuda M. Alaaddin Yalçınkaya da Osmanlı zihniyetindeki değişimin bir göstergesi olarak sefaretnameleri incelemiştir)

4. Sonuç

III. Selim“le başlayan yenilik ve batılılaşma hareketleriyle Osmanlı Devleti’nin batının yıkıcılığına karşı güç kazanılması ve devletin genel karakteri ve sınırlarının korunması ve yaşatılması istenmişse de, bu çabalar yıkılışı uzatmaktan öte, tam bir başarı sağlayamamıştır.¹³⁴

Osmanlı Devleti’nde yenileşme gayretleri devletin ileri gelenleri tarafından XIX. Yüzyılda da devam etmiştir. II. Mahmut tarafından başlatılan devletin yeniden yapılandırılması çalışmaları Tanzimat döneminde de devam etmiştir. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-ı Esasi gibi çalışmalar devlet açısından önem arz etmiştir. Fakat bunlardan özellikle Islahat Fermanı şiddetle eleştirilmiş, devletin toplumsal düzenini kökten etkilemiştir. Halk gayrimüslimlere verilen haklara şiddetle karşı çıkmıştır.

Özellikle II. Mahmut’la başlayan köklü yenilikler, bu dönemde devleti merkezileştirmek, kanunlar yapmak için çalışmalar yapılmış ve Tanzimat’ın temelleri atılmaya başlamıştır. Tanzimat Fermanı’nın ilanıyla da yenileşme bir ivme kazanmıştır.

Devletin ekonomik ve siyasi olarak güçsüz bulunduğu bu zamanda, Avrupa ve diğer büyük devletleri Osmanlı Devleti üzerinde sürekli çıkar hesabı yapmıştır. Devletin ileri gelenleri bu meseleleri çözmek için devamlı olarak hem yenileşme gayreti içerisinde olmuşlar, hem de Batı’nın bu çıkar hesaplarına karşı politika yapmaya çalışmışlardır. Islahat Fermanıyla Avrupa’nın sempatisi kazanılmaya çalışılmıştır.

Meşrutiyete ilan edilince seçimler yapılmış ve İttihat Terakki üyeleri hükümeti ele almıştır. İttihat ve Terakki ülkenin idaresini ele alınca, ülke içinde Türkçülük akımı üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda teoriler geliştirilmiştir. Osmanlı devletindeki milliyetçilik eğiliminin diğer Müslüman unsurlardan bazılarında da sirayet ederek isyanların çıktığı belirtilmiştir.

Uygulanan yanlış politikalarla II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesinden birkaç sene sonra Trablusgarp ve Balkan savaşları çıkmış ve nihayet I. Dünya savaşına girilmiştir. Savaşın sonu hezimet olunca devleti yöneten İttihat ve Terakki üyeleri yurt dışına kaçmak zorunda kalmışlardır.

Devletin gerek resmi gerek sivil aydınları, devlette yenilenme ve yeniden yapılanma çalışmalarında hem fikir olmuştur. Aydınlar, Batı karşısında özellikle teknolojik gerilikten kaynaklanan düşüşten kurtulmak istemiştir. Çare olarak askeri, siyasi, ekonomik olarak teşkilatlanma yapılması gereği düşünülmüştür. Bunun için fikirler ileri sürülmüş, bu fikirler etrafından gruplaşan aydınlar, iki kutup halinde örgütlenmişlerdir.

Bunlarda birincisi diyebileceğimiz grup, Batı karşısında gerilikten kurtulmak için, Osmanlı devletinin yapısına uysun veya uymasın, Batı’nın kurumlarının olduğu gibi alınmasını düşünmüşlerdir. Bu fikirde olanlar, Osmanlı Devleti’nin dinamiklerini göz önüne almadan

¹³⁴ Yetişgin, “Ondokuzuncu Asırda Osmanlı Yenilikleri...”, s.91

yenileşmenin yapılmasını istemişlerdir. Bunların hedefleri belli, fakat hedefe giden yoldaki engeller üzerinde fazla kafa yormamışlardır. Tabii bu grupta olanların fikirlerini bilen Batılı çevreler, bu aydınların fikirlerini manipüle etmişler, hileli şekilde yönlendirmişlerdir. Osmanlı aydınlarının kendi devletlerini kurtarmak için yenilik yapmak istediklerini bilen Batılı devlet adamları ve aydınları, Osmanlı devletinin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısını bozmak için gayret göstermişlerdir. Devletin yeniden yapılması için gerekli olan ilmî, fikrî ve askerî çalışmalar yerine, Batı'nın kültürü, yaşam tarzı, giyim kuşamını ihraç etmeye kalkmışlardır. Batının sosyal yaşamı Osmanlı toplumuna aktarılsa, yenileşmenin gerçekleşeceği gibi yanlış bir algıyı kabul ettirmeye çalışmışlardır. Batının bu algısının etkisinde kalanlar, körü körüne kendi devlet ve toplum yapısıyla ters düşmüşlerdir. Bu durum aydınların enerjisinin boşa giymesine yol açmıştır. Bu kesimdeki yenileşme fikri kendi değerlerini göz ardı ederek, Batı'dan olduğu gibi aktarılması şeklinde gerçekleşmiş ve böyle yapılarak yenileşmenin gerçekleşeceğine inanılmıştır. Kendi gerçekliğini düşünmeyen çalışmalar yapan bu gruptakiler de ülkelerini gerçekten seven, devletin kötü gidişine dur demek isteyen vatanperver insanlardır.

İkinci gruptakiler de birinci gruptakiler kadar vatanperver ve devletlerini teknolojik anlamda çağdaş Batılı devletler seviyesine çıkarmak isteyen kimselerden oluşmuştur. Bunları diğerlerinde ayıran en önemli fark ise, devletlerinin ve toplumlarının dinamiklerini göz önüne almışlardır. Devleti Batı karşısında daha ileri seviyeye ulaştırmak için, özellikle toplumsal alanda kendi değerlerini ön planda tutmak istemişlerdir. Batı'dan alınacakları öncelikle kendi yapılarına uydurarak alınması gerektiği görüşü hâkimiyet kazanmıştır. Bu kesim Halife-Padişaha bağlı, toplumun değerlerine saygılı, yüzyıllardır temelleri atılmış kültürel değerlerine sahip ve bu değerler çerçevesinde devletin yenilenme ve yeniden yapılandırılmasının önünün açılmasını isteyen aydınlardan oluşmuştur. Ahmet Cevdet Paşa bu grubun önemli bir temsilcisidir.

Doğal olarak yenilik taraftarı olup öne çıkan devlet adamları bütün bu çalışmaları yaparken yalnız olmamıştır. Onlara bu çağdaşlaşma çalışmalarında birçok devlet adamı da destek vermiştir. Bu devlet adamlarının yenileşme gayretleri, devleti bu yüzyıl içerisinde daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar ileriye taşımıştır. Önceki döneme kıyasla, devlet hemen bütün alanlarda çağdaşlaşma gayreti içerisine girmiştir. Bu gayrette hükümdardan halka kadar herkes için içerisine bir dereceye kadar müdahil olmuştur. Gerek taraftar olmuş gerekse karşısında bulunmuştur. Fakat toplumdaki genel eğilim, çağdaşlaşmanın olması yönündedir. Fakat yöntem konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Bulunacak yöntemin menfaat gruplarına dokunmaması için azami çaba sarf edilmiş, ancak mümkün olamamıştır.

Osmanlı devleti çağdaşlaşma süreci içerisinde, ilk çağdaşlaşma çalışmaları haricindeki tüm çalışmalarda, devletin hemen bütün alanlarında iyileşme yapılması düşüncesi hâkim olmuştur. İyileştirilmesi istenen reform alanları şu şekilde tespit edilmiştir: Reform Yönetimi: Özel Örgüt – Kadro-Bütçe Varlığı; Sivil Yönetim: Merkezi, Taşra, Yerel Yönetim; Askeri Yönetim: Savunma,

Ordu; Mali Yönetim: Vergi Sistemi ve Yönetimi, Bütçe; Personel Alanı: ‘Tensikat’, Rejim Değişikliği; Hizmetler Alanı: Eğitim, Sağlık, Altyapı, vb.; Yargı Alanı: Mahkemeler Sistemi Ve Hukuk Rejimi; Haklar Alanı: Toplumsal, Siyasal, Yönetmel.¹³⁵

Kaynakça

- AKÜN, Ömer Faruk, “Namık Kemal”, *DİA*, C.32, TDV, İstanbul, 2006, ss.361-378
- AKYILDIZ, Ali, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2011
- AKYILDIZ, Ali, “Tanzimat”, *DİA*, C. 40, TDV, İstanbul, 2011, ss. 1-10.
- Ali Fuat, “Münif Paşa”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C.1, Sayı: 4, Letafet Matbaası, Mart-Mayıs 1930, İstanbul, 1930, ss.1-15
- Ali Fuat, “Ricali Tanzimat’tan Sadık Rifat Paşa”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C.1, Sayı: 2, Letafet Matbaası, Eylül 1929, İstanbul, 1930, ss.1-11
- BAİLEY, Frank Edgar, “Palmerston ve Osmanlı Reformu (1834-1939), (Çev. Yasemin Avcı), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, yay. Haz. Halil İncelik, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2011, ss.303-351
- BAYSUN, M. Cavid. “Ali Paşa’nın Fransızca Bir Mektubu”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 5, 8, 1953, ss.137-145
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, yay. hzl. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi, İstanbul, 2010
- BEYDİLLİ, Kemal, “Sefaretname”, *DİA*, C.36, TDV, İstanbul, 2009, ss.289-294.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Mahmud II”, *DİA*, Cilt 27, TDV, İstanbul, 2003, ss.352-357
- BEYDİLLİ, Kemal, “Paris Antlaşması”, *DİA*, C.34, TDV, İstanbul, 2007, s.167-172.
- BİRİNCİ, Ali, “Koca Segbanbaşı Risalesinin Müellifi Tokatlı Mustafa Ağa (1131-1239)”, Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, İzmir 1999, ss.105-120
- Cevdet Paşa, “Vakanüvis Cevdet Paşa’nın Evrakı”, *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, Sene: VIII, 46, 1917
- Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.3, Sad. Dünyay Günday, (tert. ve tanz. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul, [ty.]
- Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.4, Sad. Dünyay Günday, (tert. ve tanz. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul, [ty.]
- Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.5, Sad. Dünyay Günday, (tert. ve tanz. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul, [ty.]
- Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.8, Matbaai Amire, İstanbul, 1858
- ÇELİK, Hüseyin, “Urquhart, David”, *DİA*, TDV, C.42, İstanbul, 2012, ss.180-181

¹³⁵ Güler ve Keskin, s.6

- ÇETİN, Atilla, “Hayreddin Paşa, Tunuslu”, *DİA*, C.17, TDV, İstanbul, 1998, ss.57-60
- ÇETİNSAYA, Gökhan, Ş.Tufan Bozpınar, “Midhat Paşa (1822-1884)”, *DİA*, C.30, TDV, İstanbul, 2005, ss.7-11
- DOĞAN, İsmail, “Münif Mehmet Paşa (1830-1910)”, *DİA*, C.32, TDV, İstanbul 2006, ss.9-12.
- DUMONT, Paul, “Tanzimat Dönemi: 1839-1878”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II: XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, Ed. Robert Mantran, (Çev. Server Tanilli), Adam Yayınları, İstanbul, 2001, ss.59-143
- GÜLER, Birgül A.-Nuray E. Keskin, “Devlet Reformunu Tarihten Çalışmak: Tartışma Metinleri”, No: 88, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi*, Ankara, Kasım 2005
- GÜLSOY, Ufuk, “ıslahat fermanı”, *DİA*, C.19, TDV, İstanbul, 1999, s.185-190
- HALAÇOĞLU, Yusuf-M.Akif Aydın. “Cevdet Paşa”, *DİA*, C.7, TDV, İstanbul, 1993, ss.443-450
- İNALCIK, Halil, “Tanzimat Nedir”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, yay. Haz. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2011, ss.29-56
- KAPLAN, Mehmet, “Mustafa Reşit Paşa ve Yeni Aydın Tipi”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, yay. Haz. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2011, ss.463-475
- KARAL, Enver Ziya, “Osmanlı Tarihine Dair Vesikalar: Bonneval’in Osmanlı Bahriyesine Dair Raporu - Nizam-ı Cedid Hakkında Vesikalar - Osmanlı Devleti’nin Durumuna Dair Rapor”, *Belleten*, Cilt IV, Sayı 14-15, Nisan-Temmuz 1940, TTK, Ankara, 1994, ss.175-189
- KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş, İstanbul, 2010.
- Koca Sekbanbaşı Risalesi*, bsk. haz. Abdullah Uçman, Tercüman, 1974
- KÖPRÜLÜ, Orhan F., “Fuat Paşa’nın Sadarete Yazılmış Bir Tezkiresi”, *Türk Kültürü*, S.161, 1976, ss.24-34.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F. “Fuad Paşa, Keçecizade (1815-1869)”, *DİA*, C.13, TDV, İstanbul, 1996, ss.202-205.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Murad V”, *DİA*, C.31, TDV, İstanbul, 2006, ss.183-185
- MANTRAN, Robert, “Şark Meselesi’nin Başlangıçları: 1774-1839”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II: XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, ed. Robert Mantran, (Çev. Server Tanilli), Adam Yayınları, İstanbul, Adam, 2001, ss.1-57
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, derl.: Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim, İstanbul, 2011.
- Necip Asım, “Şemsettin Sami”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C.1, Sayı: 2, Letafet Matbaası, Eylül 1929, İstanbul, 1930, ss.24-34.
- OĞUZ, Ahmet, *Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan*, Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2010
- ORTAYLI, İlber, “Belediye”, *DİA*, C.5, TDV, İstanbul, 1992, s.398-402.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz, Serdar Özgüldür. “1876 Anayasası’nın Hazırlanmasında Mithat Paşa’nın Rolü Ve Fonksiyonu”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 5 1994, Ankara, ss.311-348.

SUNGU, İhsan, “Yenileşme Tarihimizden önemli bir isim: Mahmut Raif Efendi ve Eserleri”, *Hayat Tarih Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 9, 1 Eylül 1979, ss.6-10

UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*, Tamamlayıp Yayınlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2008.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa” *Belleten*, C.XXXV, Sayı:138, Nisan 1971, TTK, Ankara, 1971, ss.245-302.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Sultan III. Selim ve Koca Yusuf Paşa”, *Belleten*, C.XXXIX, Sayı:154, Nisan 1975, TTK, Ankara, 1975, ss.233-256.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi: Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, C.5, TTK, Ankara.

YALÇINKAYA, M. Alaaddin, “Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri”, *OTAM*, 7, 1997, ss.319-338.

YETİŞGİN, Memet, “Ondokuzuncu Asırda Osmanlı Yenilikleri, Doğu Meselesi ve Avrupalının Gözüyle Türk İmajı”, *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), Kahramanmaraş, 2005, ss.86-96

İnternet Kaynakları

<http://tdk.org.tr>

<http://isd.ilem.org.tr/detay/771> (17.03.2019)